

T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

BOŞANMIŞ AİLE ÇOCUKLARINDA BOŞANMANIN ETKİLERİ
VE TRAVMA SONRASI BÜYÜME: NİTEL BİR ÇALIŞMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kübra YANAR

TOKAT
Aralık, 2019

T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

BOŞANMIŞ AİLE ÇOCUKLARINDA BOŞANMANIN ETKİLERİ
VE TRAVMA SONRASI BÜYÜME: NİTEL BİR ÇALIŞMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kübra YANAR

Danışman: Prof. Dr. Tahsin İLHAN

TOKAT
Aralık, 2019

JÜRİ İMZA SAYFASI

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne,

Kübra YANAR'ın Boşanmış Aile Çocuklarında Boşanmanın Etkileri ve Travma Sonrası Büyüme: Nitel Bir Çalışma adlı çalışması 15/11/2019 tarihinde jürimiz tarafından Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Adı Soyadı

İmza

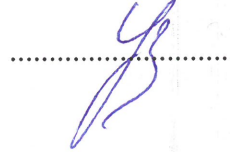
Başkan: Dr. Öğretim Üyesi Rukiye ŞAHİN

Üye (Tez Danışmanı): Prof. Dr. Tahsin İLHAN

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Yaşar BARUT

Onay

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

16/11/2019

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Neşe KILIÇ

ETİK SÖZLEŞME

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgi toplama ve raporlama sürecinin Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğine, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna, genel akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak gerçekleştirildiğini; bu tez çalışmasını “intihali engelleme” programı ile taradığımı bana ait olmayan tüm bilgi, düşünce ve bulgulara atıf yaptığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan eder, sorumluluğun tarafıma ait olduğunu kabul ederim.

16.12.2019

Kübra Yanar

ÖNSÖZ

Boşanma; toplum içerisinde giderek artan bir ivmede ailelerin karşılaştığı bir problem olmaktadır. Ailelerin boşanma sürecinde maddi ve manevi olarak kayıplar yaşadıkları bir süreçtir. Aynı zamanda bu durum hem anne baba hem de çocuklar için değişikliklere uyumu gerektirmektedir. Çocuklar için boşanma anne baba sisteminin değiştiği ve bildiği aile tanımının yeniden şekillendiği bir yaşantıdır. Bu değişiklikler çocukların sosyal çevresinde, okul yaşantılarında ve akademik başarılarında kendini gösterebilmektedir. Bununla beraber çocuğun anne ya da baba rolündeki izlenimlerinin olumsuz olması durumunda ileriki hayatlarında olabilecek duygusal ilişkilerle ilgili kaygılar oluşturabilmektedir.

Travmatik yaşantılar insanlarda duygu durum bozuklukları, kaygılar gibi olumsuz sonuçlar gösterirken; bazı insanlarda ise travma sonrası olumlu değişiklikler görülebilmektedir. Boşanma da çocuklar için travmatik etkileri olabilen bir süreçtir. Bu durumda odak noktasının boşanma sonrası olumlu değişikliklere çevrilmesinin, süreci yaşayan kişilerin boşanmadan pozitif katkılarla çıkabilmesine yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

İlgili alanyazın incelendiğinde boşanma sonrası etkileri inceleyen sayılı çalışma varken, çocuklarda travma sonrası büyümeyi inceleyen yeterli sayıda çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu araştırma boşanmanın çocukların hayatlarında nasıl etkileri olduğu ve boşanma sonrası çocukların hangi yönlerden gelişim gösterebileceğini saptamak amacıyla yapılmıştır.

TEŞEKKÜR

Lisansüstü eğitim süreci benim için öğretici ve kendimi tanıma fırsatı bulduğum bir dönem oldu. Öncelikle çalışmama katkı sağlayan çocuklara çok teşekkür ederim. Lisans ve lisansüstü eğitimim boyunca bana büyük katkıları olan, gerçek anlamda bir yol gösterici olmuş olan tez danışmanım Prof. Dr. Tahsin İLHAN'a büyük bir teşekkür borçluyum. Jüri üyeliğini kabul ederek beni onurlandıran, tezimi şekillendirmede önemli katkıları olan Dr. Öğretim Üyesi Yaşar BARUT'a ve Dr. Öğretim Üyesi Rukiye Şahin'e çok teşekkür ederim.

Lisansüstü eğitimimde benim yanımda olmasalardı, belki de bu süreci çok farklı geçireceğim insanlar var. Öncelikle tezin hemen her aşamasında yardımını aldığım ve sabırla bana destek olan Abdullah ALDEMİR'e, yorulduğum zamanlarda bana güç veren ve yalnız olmadığımı yürekten hissettiren Tuba BULUT ve Hanife DURAN'a, tez sürecim için önemli destekler veren çalışma arkadaşlarım Tokat RAM ekibine çok teşekkür ederim.

Tüm eğitim hayatımı belki de onlara borçlu olduğum, öğrenmek ve gelişmenin denli önemli olduğunu bana en başından hissettiren, sevdiren annem ve babam; Fatma YANAR ve Yunus YANAR'a çok teşekkür ederim. Her zaman desteklerini benden esirgemeyen kardeşlerim Cihat YANAR ve Tuğba YANAR'a minnettarım. Tez yazım sürecinde kendisinin bilgisayarından ofisine tüm malzemelerine el koyduğum, kendi sorumluluklarımı üzerine alan, bu sürecin her anına şahit olan ve beni cesaretlendiren kardeşim Şüheda YANAR'a gerçekten çok teşekkürler. Bu süreçte en çok ihmal ettiğim hayatıma girdikleri andan beri hayatımızı güzelleştiren yeğenlerim Seda ve Eren'e de çok teşekkürler...

ÖZET

BOŞANMIŞ AİLE ÇOCUKLARINDA BOŞANMANIN ETKİLERİ VE TRAVMA SONRASI BÜYÜME: NİTEL BİR ÇALIŞMA

Yanar, Kübra

Yüksek Lisans, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Tahsin İlhan

Aralık 2019, xi+ 55 sayfa

Bu araştırmada ortaokul ve lisede okuyan boşanmış aile çocuklarında boşanmanın etkileri ve travma sonrası büyümenin incelenmesi amaçlanmıştır. Nitel desende yapılan bu araştırma olgubilim yaklaşımına dayanmaktadır. Çalışma grubu Orta Karadeniz bölgesinde bir ilde eğitimine devam etmekte olan anne babası boşanmış sekiz ortaokul ve lise öğrencisinden oluşmaktadır. Çalışma grubu amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Verilerin toplanmasında açık uçlu sekiz sorudan oluşan öğrenciler için hazırlanmış, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Verilerin çözümlenmesinde içerik analizi yönteminden yararlanılmıştır. Bunun sonucunda yedi tema ve 19 alt tema elde edilmiştir. Araştırma sonuçları boşanma sonrası çocuklar için yaşantı değişikliklerinin farklı alanlarda ve şekillerde oluştuğunu ve boşanmanın çocuklar için hayatlarındaki zorlayıcı yaşantılardan önemli bir tanesi olduğunu göstermiştir. Boşanma sonrası zorluklarla başa çıkmada farklı yolların ortaya çıktığı saptanmıştır. Katılımcıların boşanmayı aile dışındaki çevresi ile paylaşmakta zorlandıkları ve boşanma ile ilgili sorun yaşadıklarında yardım istemekten geri çekilme davranışı görülmüştür. Boşanmanın çocuklar için aynı zamanda hayatta ders alınan ve öğretici bir yaşantı olduğu sonucuna varılmıştır. Boşanma sonrasında aile yapısı ve yaşanan çatışmaların durumuna göre sosyal çevrenin bazı bölümlerinde kesintilerin olduğu; bununla beraber katılımcıların da sosyal destek alabilecekleri kişilerin farkına vardığı ve yardım alma, yardım etme gibi sosyal becerilerinde gelişim olduğu sonucu çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Boşanma, boşanmanın etkileri, travma sonrası büyüme, boşanmış aile çocukları

ABSTRACT

THE EFFECTS OF DIVORCE ON DIVORCED FAMILY CHILDREN AND POSTTRAUMATIC GROWTH: A QUALITATIVE STUDY

Yanar, Kübra

Master's Thesis, Division of Guidance and Psychological Counseling

Advisor: Prof. Dr. Tahsin İlhan

December 2019, xi+ 55 pages

This study aimed to investigate the effects of divorce in divorced family children studying at secondary and high schools and posttraumatic growth. The study used a qualitative design and was based on the phenomenology approach. The study group consisted of eight middle and high school students whose parents were divorced and who were going to school in a province in the Central Black Sea region. The students in the study group were selected using the purposive sampling method. The data were collected using a semi-structured interview form with eight open-ended questions prepared for students. The content analysis method was employed in the analysis of the data. As a result, seven themes and 19 sub-themes were obtained. The results of the study indicated that post-divorce life changes occurred in different areas and forms for children and that divorce is one of the most challenging experiences for children in their lives. Different ways of coping with post-divorce difficulties were determined to emerge. The participants were observed to have difficulty sharing the divorce with their non-family environment, and they were found to withdraw from seeking help when they experienced divorce-related problems. In conclusion, divorce was also found to be an educational and instructive experience for children. Besides, the results of the study revealed that there were interruptions in some parts of the social environment according to the post-divorce family structure and the status of the conflicts experienced. However, the participants were able to realize the individuals that they could receive social support from, and they were found to develop skills such as getting help and helping.

Keywords: Divorce, effects of divorce, posttraumatic growth, divorced family children

İÇİNDEKİLER

Sayfa

JÜRİ İMZA SAYFASI	i
ETİK SÖZLEŞME	ii
ÖNSÖZ	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
BÖLÜM I.....	1
GİRİŞ	1
Problem Durumu	1
Araştırmanın Amacı	5
Araştırmanın Önemi	5
Sayıtlar	6
Sınırlılıklar.....	6
Tanımlar	6
BÖLÜM II.....	7
KAVRAMSAL ÇERÇEVE	7
Boşanma	7
Dünyada Boşanma	7
Türkiye’de Boşanma.....	9
Travma.....	11
Travmaya Karşı Geliştirilen Tepkiler.....	12
Akut Travma Sonrası Stres Bozukluğu	12
Travma Sonrası Stres Bozukluğu	12
Bir Travma Olarak Boşanma Deneyimi	14
Boşanmanın Etkileri	14
Boşanma Sürecinin Çiftler Üzerindeki Etkileri	14
Boşanma Sürecinin Çocuklar Üzerindeki Etkileri.....	16
Travma Sonrası Büyüme	19
Travma Sonrası Büyüme Açıklayan Modeller	20
İşlevsel Betimsel Model.....	20
Yaşam Krizleri ve Kişisel Gelişim Modeli.....	21
Çocuklarda Travma Sonrası Büyüme.....	22
BÖLÜM III	24
YÖNTEM.....	24
Araştırma Modeli.....	24
Çalışma Grubu.....	24
Veri Toplama Araçları.....	25
Veri Toplama Süreci.....	26
Verilerin Analizi	27
Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliği	27

BÖLÜM IV	28
BULGULAR	28
Aileyle İlgili Olumlu Çağrışım	28
Aileyle İlgili Olumsuz Çağrışım	28
Çatışma Olarak Boşanma	28
Boşanmanın Öğretici Yanı	28
Boşanmanın Metaforik Anlamı	28
Planlı Öğrenme	28
Plansız/ Hazırlıksız Öğrenme	28
Boşanmanın Etkileri	28
Ekonomik Durum	28
Akademik Yaşam	28
Diğerleriyle İlişkiler	28
Karşı Cinsle İlişkiler	28
Ailenin Anlamı Temasına İlişkin Bulgular	29
Aileyle İlgili Olumlu Çağrışım	29
Aileyle İlgili Olumsuz Çağrışım	29
Boşanmaya Bakış Temasına İlişkin Bulgular	29
Çatışma Olarak Boşanma	30
Boşanmanın Öğretici Yanı	30
Boşanmanın Metaforik Anlamı	30
Boşanma Haberi Temasına İlişkin Bulgular	31
Planlı Öğrenme	31
Plansız/Hazırlıksız Öğrenme	31
Boşanmaya Olan Tepkiler Temasına İlişkin Sonuçlar	32
Kabullenme	32
Duygusal ve Fizyolojik Tepkiler	32
Boşanmanın Etkileri Temasına İlişkin Bulgular	32
Ekonomik Durum	32
Akademik Yaşam	33
Diğerleriyle İlişkiler	33
Karşı Cinsle İlişkiler	34
Travma Sonrası Büyüme Temasına İlişkin Bulgular	35
Kendilik Algısı	35
Kişiler Arası İlişkiler	35
Yaşam Felsefesinde Değişim	36
Gelecek Tasarımı	36
Öneriler Temasına İlişkin Bulgular	37
Uyumlu/Adaptif Çözüm Önerileri	37
Uyumsuz/Adaptif Olmayan Çözüm Önerileri	37
BÖLÜM V	38
TARTIŞMA	38
BÖLÜM VI	41
SONUÇ VE ÖNERİLER	41
Sonuçlar	41
Öneriler	42
Alan Araştırmacılarına Yönelik Öneriler	42

Uygulayıcılara Yönelik Öneriler	42
Politika Belirleyicilere Yönelik Öneriler	43
KAYNAKÇA	44
EKLER	51
Ek 1. Öğrenci Görüşme Formu	51
Ek 2. Milli Eğitim Bakanlığı Araştırma İzni	52
Ek 3. Veli Onam Formu	53
Ek 4. Öğrenci Görüşmesi Bilgilendirilmiş Onam Formu.....	54
Ek 5. Yazarın Özgeçmişi	55

TABLolar LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1. 2016 Yılında Avrupa Birliğine Üye Ve Üyelik Sürecindeki Ülkelerin Boşanma Oranları	8
Tablo 2. TÜİK 2019 Evlenme Sayısı, Kaba Evlenme Hızı, Boşanma Sayısı ve Kaba Boşanma Hızı.....	10
Tablo 3. 2018 TÜİK Verilerine Göre Boşanma Nedenleri.....	11
Tablo 4. Çalışılan Öğrenci Grubuna İlişkin Bazı Bilgiler	25
Tablo 5. Tema ve Alt Temalar.....	28

KISALTMALAR LİSTESİ

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

TBNA: Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması

TSB: Travma Sonrası Büyüme

AB: Avrupa Birliği

TSSB: Travma Sonrası Stres Bozukluğu

DSM V: Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı

APA: Amerikan Psikiyatri Birliği

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

BÖLÜM I

GİRİŞ

Bu bölümde araştırmanın problemi, amacı, önemi, sayıltılar, sınırlılıklar ve tanımlara yer verilecektir.

Problem Durumu

Aile yaşam döngüsüne göre ailelerin gelişimi birtakım geçişler ve evrelerle, yaşlara göre belirlenmiştir. Ebeveyn rolleri döngüselidir. Aile döngüsünün gelişim aşamaları; kuruluş aşamasında çocuksuz yeni aile, ilk ebeveynlikte bebekli aile, okul öncesi çocuklu aile, okul çocuğu ailesi, ergen ailesi, atama merkezi olarak aile, orta yaştaki ebeveynlik sonrası aile (boş yuva), emekli aile şeklindedir (Hill, 1986). Aileler bu döngüsel dönemlerin içinde farklı problemlerle karşılaşmakta ve her dönem farklı çözümler bulması gerekebilmektedir. Bununla beraber Nazlı'ya (2013) göre günümüzde değişimin çok hızlı olmasıyla çiftler değişen rollere uyum sağlayamamakta ve bu durum aile içi etkileşim ve dengeyi bozmakta, kuşak çatışmasını tetiklemektedir. Aile üyelerinin zorlanmasıyla ailenin varlığının devamı da zorlaşmaktadır. Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırmasında (TBNA, [2014]) boşanan çiftler değerlendirildiğinde beş yıldan az süredir evli olanlar, çocuğu olmayanlar ve bir- iki çocuklu ailelerin en yaygın sorunu yakın çevre müdahalesi iken; beş yıldan fazla evli olanlarla çocuk sahibi olanların ise diğer ailelere göre daha çok ekonomik sorunlardan şikayetçi oldukları görülmüştür.

Ailenin gelişiminde aile içi faktörler veya dış çevrenin etkisiyle ufak ya da büyük değişiklikler meydana gelebilmektedir. Birtakım toplumsal ve özel sebeplerin etkisiyle bir arada durmayı başaramayan aile üyeleri boşanma yoluyla ayrılabilir. Boşanma son yıllarda dünya ülkelerinin gündemine daha çok girmeye başlamıştır. Birleşik Avukatlar (2017) tarafından dünya genelinde boşanma üzerine yayınlanan verilere göre küresel boşanma oranları artmaya devam etmektedir. Dünya üzerinde boşanma oranları 1960 yılında %12 iken 2017 yılında %251.8 artarak %44 olmuştur. Türkiye boşanma oranlarının en düşük olduğu ülkeler arasında %22 ile 9. sıradadır (www.unifiedlawyers.com). Bununla beraber Türkiye'deki boşanma oranları incelendiğinde kendi içerisinde artan bir ivmede olduğu görülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumuna (TÜİK) göre 2008 yılında kaba boşanma hızı binde 1.40 iken 2018 yılında 1.75 olarak açıklanmıştır (www.tuik.gov.tr). Bu göstergeler Türkiye'de boşanmanın

aileleri ve çocukları son zamanlarda daha çok etkileyen ve yeni tanışılan bir olgu haline geldiğini göstermektedir. TBNA'ya (2014) göre Türkiye'de boşanmayla sonuçlanan evliliklerde en sık yaşanan sorunlar şiddet (%56.6), alışkanlıklar (%54.4), yakın çevre (%53.2), duygusal ilişki (%46.6) ve cinsel hayattır (45.1). Şiddet, duygusal ilişki problemleri ve alışkanlıklar hem kadınlar hem de erkekler tarafından en sık belirtilen nedenlerdir. Kadınların çeşitli sorunlarla beraber en çok şiddetten şikâyetçi oldukları, erkeklerinse yakın çevrenin müdahalesinden yakındıkları görülmüştür.

Bir ailenin boşanması sürecinde ailelerde başta ekonomik olmak üzere birçok problem baş göstermekte ve aileler daha önce sahip oldukları hayat standardının altında bir yaşam düzenine alışmak zorunda kalabilmektedirler. Demirci'ye (2016) göre boşanmayla beraber çocukların alışkın oldukları yaşam düzeni ve aile ortamı değişmektedir. Çocuklar boşanmanın etkisiyle öfke, korku, özlem, üzüntü, dışlanma, utanç, değersizlik hissi gibi duygular hissetmekte ve bu durum onların okula uyumuna, okul başarısına etki etmektedir. Sancaklı'nın (2014) boşanma sürecine ilişkin yaşantıları çalıştığı araştırmasında annelerin %70'i boşanma sürecini çocuklarıyla paylaşmadıklarını bildirmişlerdir. Anne babanın ayrı evlerde yaşamasını çevreden duyup öğrendiklerini bildirmişlerdir. Boşanma sürecindeki zorlu yaşantılar ve o anda ebeveynin desteğinin olmaması süreçte çocuklarla iletişimini kesintiye uğratmaktadır. Çocuklar bu şekilde sürece dair yoğun bilgi eksikliği ve anlamlandırma problemleriyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Ayrıca çocuklarla yapılan görüşmelerde çocukların boşanma sürecine dair sorularının yeterli düzeyde cevaplanmadığı bu durumun da çocuklarda üzüntü, öfke, suçluluk içeren yaşantılarının anlamlandırmalarında eksikliklere sebep olduğu görülmüştür.

Boşanma her ailenin başvurabileceği hukuki bir süreç olmasına rağmen insanlar üzerinde travmatik etkileri olduğu görülmüştür. Vural'a (2015) göre anne babasını kaybetmiş ve anne babası boşanmış çocukların travma sonrası stres düzeyleri karşılaştırıldığında anne veya babası vefat etmiş çocuklar ve ergenlerin travma sonrası stres düzeyi orta düzeyde iken annesi ve babası boşanmış çocukların travma sonrası stres düzeyi ağır düzeyde çıkmıştır. Nair ve Murray (2005) de boşanmış annelerin daha yüksek stres ve depresyon yaşadıkları, sosyal desteğe ihtiyaç duyduklarını saptamıştır. Dreman'a (1991) göre boşanma ile ilgili klinik araştırma bulguları gözden geçirildiğinde sonuçlar

boşanmanın travmatik bir olay olduğunu, boşanmış ebeveynlerin savunma davranışlarının diğer travma sonrası mağdurlara benzediğini göstermiştir.

Travma mağdurun ezici bir kuvvet tarafından çaresiz hale getirilmesidir. Travmatik yaşantılar, insanlara kontrol, bağ kurma ve anlam hissi veren doğal davranış sistemlerini yıkar. Tek seferde gerçekleşen, çoklu veya uzun süreli olarak tekrarlanan olaylar da dahil olmak üzere travma herkesi farklı yönlerde ve şekillerde etkiler (Herman, 2019). DSM V'e (2013) göre travma ile bağlantısı kurulan bozukluklar; akut stres tepkisi, akut stres bozukluğu, travma sonrası stres bozukluğu, uyum bozukluğudur. Bunlarla beraber Haselden'e (2014) göre travmatik bir olay başına gelen herkesin akut stres bozukluğu ya da travma sonrası stres bozukluğu yaşamadığı bilinmektedir. Bu tip travma sonrası durumlarda belirtilerin ortaya çıkmasında hangi değişkenlerin etkili olduğu araştırmacılar tarafından ilgi çeken bir konudur.

Pozitif psikolojide travmayla birlikte birtakım pozitif kazanımları elde etme; travma sonrası büyüme (TSB) kavramı olarak tanımlanmaktadır. Travma sonrası büyüme kişinin büyük bir yaşam kriziyle mücadelesinden ortaya çıkan önemli olumlu değişimlerdir (Calhoun, Cann, Tedeschi ve McMillan, 2000). Travmayla büyümenin gerçekleşmesi ve etkili olan faktörler adına modeller geliştirilmiştir. Bunlardan biri Tedeschi ve Calhoun'un (2004) travma sonrası büyüme için geliştirdikleri "İşlevsel Betimleyici Model"dir. Travmatik olaydan sonra yaşantının bir sonucu olarak işleme süreciyle şema değişiminin gerçekleşmesi ve bunun da travma sonrası büyümeye sebep olan bilişsel işleme sürecini takip etmesidir. Bu modele göre travma sonrası büyüme beş faktörlüdür; bireysel güçlülük, kişiler arası ilişkiler, yeni olanakların algılanması, yaşamın kıymetini anlama ve manevi değişimdir.

Travma sonrası büyümeye ilgili yapılan bazı araştırmalar farklı boyuttaki travmatik durumlarda travma sonrası büyümenin iyileşme ve başa çıkmada etkili olduğunu göstermiştir. Morrill ve diğerlerine (2008) göre meme kanseri hastalarında travma sonrası büyüme seviyeleri yüksek olanlarda TSSB ve depresyon arasındaki ilişkinin azaldığı görülmüştür. Aynı şekilde baş ve boyun kanserinde hayatta kalanların kayda değer bir kısmında travma sonrası büyüme rapor edilmiştir (Sharp ve diğerleri, 2018). Berstein ve Pfefferbaum (2018) doğal afetlere çocuk ve gençlerin tepkilerini incelediklerinde; felaketin ardından travma sonrası stres seviyeleri ve afetle başa çıkmak için kullandıkları psikolojik süreçlerin tümünün travma sonrası büyüme ile ilişkili olduğu

sonucuna varılmıştır. Benzer şekilde Mazor, Gelkopf, Mueser ve Roe (2016) tarafından psikozla travma sonrası büyüme arasındaki ilişki hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak için yapılan çalışmada; yüksek düzeyde travmaya maruz kalmaya rağmen psikoza maruz kalanların travma sonrası büyüme yaşayabildiğini ve travma sonrası büyümenin katılımcılarda başa çıkma özyeterliliği ve anlam bulma yönünde aracılık ettiği gözlenmiştir.

Boşanma sonrasındaki insanların yaşantılarını, ruh hallerini inceleyen araştırmalara bakıldığında insanların belli gelişimler gösterdikleri görülmüştür. Duffy, Thomas ve Trayner (2002) boşanmadan 10 yıl sonra görüşülen 95 kadının geneli (%74) yaşamlarını daha iyi olarak bildirmişlerdir. Hayatları hakkında daha iyi hisseden kadınlar nitel olarak ölçüldüğünde daha yüksek düzeyde öz saygı, yaşamları üzerinde kontrol geliştirdiklerini bildirmişlerdir. Baum, Rahav ve Sharon (2005) boşanmış 70 heterojen katılımcının çoğunun kendini değişmiş ve gelişmiş olarak gördüklerini göstermiştir. Boşanmalarından önceki duruma kıyasla, çoğu kişi daha bağımsız olduklarını, hayatlarını daha fazla kontrol ettiklerini ve kendileri için daha sorumlu olduklarını bildirmişlerdir. Kendilerine daha çok saygı duyduklarını, daha yetkin olduklarını bildirmişlerdir. Ek olarak bu değişimleri çok önemli ve tatmin edici olarak algıladıkları görülmüştür. Bulgular, benlik kavramının yetişkinlikte değişebileceği görüşünü desteklerken, boşanmanın sadece kayıp değil, aynı zamanda kendini geliştirmeyi de getirdiği iddiasını desteklemiştir.

Ebeveyn boşanmasının yetişkinlikte psikolojik iyi oluş, yaşam durumu, sosyal ağlar, olumsuz yaşam olayları ve kişilerarası problemler de dahil olmak üzere çeşitli etkilerinin değerlendirildiği boylamsal çalışmada daha kısa eğitim, işsizlik, boşanma, olumsuz yaşam olayları ve daha riskli sağlık alışkanlıklarının her iki cinsiyetten de ebeveynleri boşanmış olan kişiler arasında daha yaygın olduğu görülmüştür (Huurre, Junkkari ve Aro, 2006). Bununla beraber çocuklarda boşanmanın negatif etkilerini azaltmasını sağlayacak yöntemlerin etkililiği de literatürde yer edinmiştir. Öztürk Serter'in (2018) boşanmış aileye sahip 9-12 yaş arasındaki çocuklarla yapılandırılmış oyun terapisine dayalı geliştirilen psiko-eğitim programının çocukların boşanmaya uyum düzeyini artırdığı ve depresyon düzeyini azalttığı görülmüştür.

Boşanmayla ilgili araştırmalar gözden geçirildiğinde çoğunlukla boşanmanın negatif etkilerinin (stres, travma sonrası stres düzeyi, yalnızlık) ele alındığı fakat travma

sonrası büyüme gibi pozitif kavramları ele alan çalışmaların daha az olduğu rapor edilmiştir. Ayrıca bu çalışmalara bakıldığında daha çok korelasyonel düzeyde olduğu ve nitel çalışmaların daha az yapıldığı görülmüştür. Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel 'e (2014) göre nitel çalışmalar ile araştırmacı verilere kaynağından ulaşabilir, olguların ve bağlamın anlaşılmasını sağlayabilecek derinlemesine bilgiler elde edebilir.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı çok taraflı görüşmelerle boşanmış aile çocuklarının boşanma sürecinde yaşadıkları ve duygudurumları üzerinde yoğunlaşarak; bu süreçten daha iyi bir şekilde çıkmalarında hangi faktörlerin etkili olduğunu ortaya koymaktır.

Araştırmanın Önemi

Günümüzde boşanma oranları yıldan yıla artış göstermekte ve her geçen gün boşanmış aile çocukları sayısı artmaktadır. Boşanma süreci hem anne baba hem de çocuk için zorlu ve belirsiz bir dönemdir. Aileler çoğunlukla hem maddi hem de manevi anlamda dezavantajlı bir hayata başlamakta ve standartların altında bir yaşam sürmek zorunda kalmaktadırlar. Aynı zamanda toplum içerisinde boşanma yaşantılarına bakış açısı konusunda bir fikir birliği olmadığı için aile ve çevrenin anlamlandırması farklı şekillerde olabilmekte ve bu durum günlük yaşantılara yansiyabilmektedir. Çocukların bu süreçte anne ya da babadan birini daha az görmesi, ailede ebeveyn yoksunluğu, yaşadığı travmatik olayla nasıl başa çıkacağını bilmemesi gibi etkenler çocukların boşanma süreci ve sonrasında okulunda, arkadaşlarıyla, iç dünyasında problemler olmasına sebebiyet vermektedir. Bununla beraber yeni hayatına alışmaya çalışan ebeveynler de kendi problemleriyle tek başına başa çıkarken çocuklara yeterince destek olamama riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu çalışmada araştırmacılar için boşanma sürecinin çocuklar gözüyle görülmesine katkı sağlayarak, boşanmada hangi konuların çocuklar için önemli olduğu ve aynı zamanda çocukların hangi noktalardan gelişebileceği üzerinde durarak katkı sağlaması hedeflenmiştir.

Boşanma yaşantıları okullarda ve hastane vs.kurumlarda çalışan ruh sağlığı çalışanlarının sık karşılaştığı bir durumdur. Bu çalışmada boşanma yaşantıları ve boşanmanın etkilerinin çocuk üzerinden cevaplanması sağlanarak alanda çalışan uygulayıcıların sonuçlarla beraber boşanmış aile çocuklarına yaklaşımına katkı sağlanması hedeflenmektedir. Bu şekilde boşanma süreci geçiren çocuklar için

genelgeçer bazı kavramlar ortaya çıkarılarak öğretmenler için boşanmış aile çocuklarına yardımcı için bir kaynak oluşabilecektir.

Bu çalışmanın politika belirleyicilere de katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışma boşanmaya maruz kalınan yaş olarak dezavantajlı bir grupta çalışılarak yapılmıştır. Bu grubun boşanma sonrası yaşadıkları ve gelişeceği yönleri üzerinde odaklanılarak bilgi verilmesi amaçlanmaktadır. Bu durumda okullarda sık karşılaşılan bir dezavantaj durumu olarak; boşanma yaşantılarına müdahalede eksiklik duyulan konulara yönelik sunulacak hizmetiçi eğitim, sempozyum seminer gibi yöntemlerle katkı sağlanabilir.

Sayıtlar

1. Bu araştırmada boşanma; katılımcının boşanmayı öğrendiği tarih olarak ele alınmıştır. Boşanma sonrası boşanmayı öğrendiği tarihten sonrası olarak alınmış ve araştırma bu yönde yorumlanmıştır.

Sınırlılıklar

1. Bu çalışma ortaokul ve liseye devam eden boşanmış aile çocuklarıyla sınırlıdır.
2. Görüşme yapılan çocukların hepsinin velayeti annede olup, babası velayetinde olan çocukla görüşme yapılmış olmaması bu çalışmanın bir sınırlılığıdır.
3. Bu çalışma yalnızca şehir merkezinde yaşayan boşanmış aile çocukları ile gerçekleştirilmiştir.

Tanımlar

Travma: Beklenmeyen, kontrol edilemez gibi algılanan, fiziksel yaralanma deneyimi veya tedavisini kapsayan, alışılmadık, daha çok savunmasız gelişim dönemlerinde meydana gelen, başkalarının suçlusu olduğu eylemleri içeren, talihsiz olaylardır (Tedeschi ve Calhoun, 2010).

Boşanma: Eşlerden birinin boşanma ilamı almasıyla evlilik birliğinin son bulmasıdır (www.tdk.gov.tr).

Travma sonrası büyüme: Bireyin büyük bir yaşam kriziyle mücadelesinden ortaya çıkan önemli olumlu değişimlerdir (Calhoun, Cann, Tedeschi ve McMillan, 2000).

BÖLÜM II

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Boşanma

Boşanma hukuki olarak “eşler henüz hayatta iken, bir eşin kanunda öngörölmüş olan sebeplerden birine dayanarak açacağı dava sonucunda evlilik birliğine hakimin kararı ile son verilmesidir.” (Akıntürk ve Ateş Karaman, 2013, s.235). Türk Medeni Kanunu’na (2001) göre boşanma sebepleri; zina, hayata kast veya onur kırıcı davranış, suç işleme ve haysiyetsiz hayat sürme, terk, akıl hastalığı, evlilik birliğinin sarsılmasıdır. Ruhsal açıdan bakıldığında ise boşanma, ailenin bölündüğü veya tamamen dağıldığı, bütün aileyi örseleyen karmaşık bir hadisedir (Yörükoğlu, 2008). Hopf’a (2015) göre ise boşanma hem ebeveynler hem de çocuklar için en stresli yaşantılardan biridir. Ebeveyn çatışmasını, hayati önemi olan ilişkilerde kayıpları, ekonomik sorunları ve yeniden evlenmeyi içeren risk ve stres faktörleri barındırır.

Dünyada Boşanma

Wang ve Schofer’in (2018) dünyadaki ana küresel bölgelerin 1970’den 2008 yılına kadar boşanma oranlarını incelediği araştırmasında; küresel ortalama boşanma oranı bin evli nüfus üzerinde 2.643'ten 5.476'ya tarihsel bir artış göstermektedir. Kırk yıl boyunca boşanma oranınının 2 katına çıktığı görölmektedir. Dünya üzerinde boşanma oranları Kuzey / Batı Avrupa’da ve Kuzey Amerika ve Okyanusya'daki (ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda) Avrupalı göçmenlerde en yüksektir. Bu ölkelerin boşanma oranları binde 7.88 ile 9.73 arasında değişmektedir (sırasıyla Avustralya 1976 yılında ve Belçika 2008’de). Başka bir ifadeyle, bu ölkelerin ortalama boşanma oranları 1.000 evli insan başına 4-6 boşanmadır. Bununla birlikte, Güney Avrupa ve Latin Amerika, Katolikliğin etkisini yansıtabilecek en düşük boşanma oranlarına sahiptir. En düşük boşanma oranı 0.046 ile Peru’da bulunmuştur. Küba, Dominik Cumhuriyeti ve Porto Riko hariç olmak üzere, Güney Avrupa ve Latin Amerika ölkelerinin ortalama boşanma oranları genellikle 1000 evli nüfus için 1 ile 3 boşanma arasında kalmaktadır.

Tablo 1. 2016 Yılında Avrupa Birliğine Üye ve Üyelik Sürecindeki Ülkelerin Boşanma Oranları

Ülke	Yıl	Boşanma Oranı
Belçika	2016	2.1
Bulgaristan	2016	1.5
Çek Cumhuriyeti	2016	2.4
Danimarka	2016	3.0
Almanya	2016	2.0
Estonya	2016	2.5
Yunanistan	2016	1.0
İspanya	2016	2.1
Fransa	2016	1.9
Hırvatistan	2016	1.7
İtalya	2016	1.6
Letonya	2016	3.1
Litvanya	2016	3.1
Lüksemburg	2016	2.1
Macaristan	2016	2.0
Malta	2016	0.8
Hollanda	2016	2.0
Avusturya	2016	1.8
Polonya	2016	1.7
Portekiz	2016	2.2
Romanya	2016	1.5
Slovenya	2016	1.2
Slovakya	2016	1.7
Finlandiya	2016	2.5
İsveç	2016	2.4
Birleşik Krallık	2016	1.8
Norveç	2016	1.9
İsviçre	2016	2.0
Karadağ	2016	1.1
Arnavutluk	2016	1.9
Sırbistan	2016	1.3
Ermenistan	2016	1.2
Azerbaycan	2016	1.3
Gürcistan	2016	2.6

Not: Tablo [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=file:crude_divorce_rate,selected_years_1960-2017\(per_1_000_persons\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=file:crude_divorce_rate,selected_years_1960-2017(per_1_000_persons).png) adresinden aynen alınmıştır

Benzer şekilde Avrupa Birliği (AB) Açık Veri Portalı (EUROSTAT [2019]) verilerine göre 2016 yılında üye ve üyelik sürecindeki ülkelerin boşanma oranları 1000 evlilik üzerinden hesaplandığında (Tablo 1), en yüksek boşanma oranının Belarus'ta (3.4) olduğu, bu ülkeyi Ukrayna (3.1) ve Litvanya'nın (3.1) takip ettiği görülmüştür. Ülkelerin 2007 yılından 2016'ya kadar kaba boşanma oranlarındaki artış incelendiğinde en yüksek artışın % 420 ile Gürcistan'da olduğu, ardından sırasıyla %77 ile İtalya, %57 ile Karadağ, %54 ile Hırvatistan'ın takip ettiği; Türkiye'nin ise %23'lük bir artış gösterdiği tespit edilmiştir (ec.europa.eu).

Bunlarla beraber EUROSTAT (2018) verilerine göre bugüne kadar yapılmış her 100 evlilikteki boşanma oranı incelendiğinde en az boşanma oranı olan ülke % 6,9 ile Kosova, en yüksek boşanma oranı ise % 69 ile Portekiz olmuştur. Ülkelerin 2016 yılındaki boşanma oranı (100 evlilik başına) ortalaması alındığında ise bugüne kadar ki her 100 evlilikte %39 boşanma olduğu çıkarımı yapılmaktadır. Benzer şekilde ABD'de evliliklerin %45'i boşanmayla sonuçlanmaktadır (Hopf, 2015).

Boşanma oranlarını artış sebeplerine odaklanıldığında ise Wang ve Schofer'a (2018) göre artan boşanma oranları yalnızca yerel ve ekonomik değişimlerin yansıması değil, aynı zamanda boşanmayı daha elverişli hale getiren bir kültürel değişimin de sonucu olabilir. Boşanma ile ilişkili değişkenler ele alındığında milli gelir ile boşanma oranları arasında güçlü bir pozitif ilişki olduğu görülmüş, artan eğitimin boşanma üzerinde güçlü bir etkisi olduğu görülmüştür. Dünya genelinde tanınan özgürlük, rıza, toplumsal cinsiyet eşitliğinin küresel bağlar ve ulusal anlaşmalar yoluyla yayıldığı ve bunun evlilik, aile anlayışını yeniden şekillendirdiğini savunulmaktadır. Furtado (2013) da boşanmada kültürün etkisini incelediği çalışmasında yetişilen kültürün boşanmayla ilişkili olduğunu ve kadın maaşlarının yüksek boşanma oranlarıyla ilişkili olduğunu bulmuştur.

Türkiye'de Boşanma

TÜİK (2019) verileri (Tablo 2) incelendiğinde evlenme hızı azalırken boşanma hızı arttığı görülmektedir. Kaba boşanma hızı 2001 yılında binde 1.41 iken, 2018 yılında %54 artarak binde 1.75 olmuştur. Bu durum boşanmanın yıllar içinde artış gösterdiği ve her yıl boşanmadan etkilenen aile ve çocuk sayısının arttığı gerçeğini göstermektedir. Yine TÜİK'e (2019) göre boşanmaların %37.6'sı evliliğin ilk beş yılında, %20.4'ü ise 6-

10 yılı içerisinde gerçekleşmiştir. Aynı zamanda ülkemizdeki kaba evlenme hızınının 2012 yılından itibaren düşüş içerisinde olduğu görülmekte iken kaba boşanma hızınının da son üç yıl içerisinde sürekli olarak arttığı saptanmıştır.

Tablo 2. TÜİK 2019 Evlenme Sayısı, Kaba Evlenme Hızı, Boşanma Sayısı ve Kaba Boşanma Hızı

Yıl	Evlenme sayısı	Kaba evlenme hızı(‰)	Boşanma sayısı	Kaba Boşanma Hızı (‰)
2001	544 322	8.35	91 994	1.41
2002	510 155	7.73	95 323	1.44
2003	565 468	8.47	92 637	1.39
2004	615 357	9.10	91 022	1.35
2005	641 241	9.37	95 895	1.40
2006	636 121	9.18	93 489	1.35
2007	638 311	9.10	94 219	1.34
2008	641 973	9.04	99 663	1.40
2009	591 742	8.21	114 162	1.58
2010	582 715	7.97	118 568	1.62
2011	592 775	7.99	120 117	1.62
2012	603 751	8.03	123 325	1.64
2013	600 138	7.88	125 305	1.65
2014	599 704	7.77	130 913	1.70
2015	602 982	7.71	131 830	1.69
2016	594 493	7.50	126 164	1.59
2017	569 459	7.09	128 411	1.60
2018	553 202	6.80	142 448	1.75

TÜİK (2019) verilerine göre Türkiye genelinde boşanma nedenleri Tablo 3'teki gibidir. Tablo 3'te görüldüğü gibi Türkiye'deki en büyük boşanma sebebi geçimsizliktir. Geçimsizlik Türkiye'deki boşanma sebeplerinin %97'sini oluşturmaktadır. Geçimsizlik dışındaki boşanma nedenleri yaklaşık %3'lük dilime girmektedir ve geçimsizliği küçük oranlarla diğer sebepler, terk, zina takip etmektedir.

Tablo 3. 2018 TÜİK Verilerine Göre Boşanma Nedenleri

Boşanma Nedeni	Yıl	Boşanma Sayısı
Akıl Hastalığı	2018	46
Bilinmeyen	2018	1852
Cana kast ve pek fena muamele	2018	40
Cürüm ve haysiyetsizlik	2018	45
Diğer	2018	725
Geçimsizlik	2018	139481
Terk	2018	161
Zina	2018	98
Toplam	2018	142448

Travma

Travmatik olaylar beklenmeyen, kontrol edilemez gibi algılanan, fiziksel yaralanma deneyimi veya tedavisini kapsayan, alışılmadık, daha çok savunmasız gelişim dönemlerinde meydana gelen, başkalarının suçlusu olduğu eylemleri içeren, talihsiz olaylardır (Tedeschi ve Calhoun, 2010). Herman (2019) ise psikolojik travmayı güçsüzlerin felaketi olarak tanımlamıştır. Travma sırasında mağdur ezici bir kuvvet tarafından çaresiz hale getirilir. Bu kuvvet doğa tarafından ise afet, insan eliyle olduğundaysa vahşet şeklinde adlandırılır. Travmatik yaşantılar, insanlara kontrol, bağ kurma ve anlam hissi veren doğal davranış sistemlerini yıkar. Tek seferde gerçekleşen, çoklu veya uzun süreli olarak tekrarlanan olaylar da dahil olmak üzere travma herkesi farklı yönlerde ve şekillerde etkiler. Bazı kişiler travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) ili ilgili kriterleri belirgin şekilde gösterir. Ancak birçok kişi daha esnek tepkiler veya tanı koyma ölçütlerinin dışında kalan kısa, belirsiz belirti veya sonuçlar gösterecektir. Travmanın etkileri hafif, sinsi veya tamamıyla yıkıcı olabilir. Bir olayın bireyi nasıl etkilediği; olayın türüne ve özelliklerine, kişinin özelliklerine, travmanın anlamına, gelişim süreçleri ve sosyokültürel faktörlere göre değişir (Substance Abuse and Mental Health Services Administration [SAMHSA], 2014).

Travmaya Karşı Geliştirilen Tepkiler

Akut Travma Sonrası Stres Bozukluğu

Akut stres bozukluğu ve aynı zamanda travma sonrası stres bozukluğu olmasının belirleyicisi DSM V'e (2013) göre doğrudan örseleyici bir olayı yaşama veya tanıklık etme, bir yakının travmatik yaşantı geçirdiğini öğrenme, örseleyici olayın ayrıntılarıyla aşırı ya da sürekli olarak karşı karşıya kalma ile ilgili göz korkutucu biçimde ölümle, cinsel saldırı, ağır yaralanmayla karşılaşmış olmadır. Akut stres bozukluğu travmatik olaydan sonraki üç gün ya da en çok bir ay içinde olumsuz duygudurum, çözülme ve uyarılma ve kaçınma belirtileriyle, istem dışı gelen belirtilerle kendini gösteren bozukluktur. İstem dışı belirtiler travmatik yaşantıyla ilgili; istem dışı gelen anılar, yineleyici sıkıntı oluşturan düşler, olayın yeniden yaşanmış gibi hissedildiği ya da davranıldığı çözülme tepkileri, yaşantıyı çağrıştıran veya simgeleyen uyarılara tepki olarak sıkıntı yaşama ya da fizyolojik tepkiler vermedir. Olumsuz duygudurum; sürekli olarak olumlu duygular yaşayamamadır. Çözülme belirtileri; bireyin kendisi ya da çevresindekilerle ilgili değişen gerçeklik hissi(zamanın yavaşlaması gibi) veya travmatik olayın önemli bir kısmını hatırlamamadır. Kaçınma belirtileri örseleyici olayla ilgili sıkıntı veren anılardan veya bununla ilgili dış anımsatıcılardan uzak durma çabalarıdır. Uyarılma belirtileri; uyku bozukluğu, insanlara ya da nesnelere karşı saldırgan davranışlar, her zaman tetikte olma, odaklanma güçlükleri, abartılı irkilme tepkileridir.

Travma Sonrası Stres Bozukluğu

Travma sonrası stres bozukluğunda DSM V'e (2013) göre travmayı yaşama, tanıklık etme, yakının başına gelmesi ya da aşırı biçimde bu olayların ayrıntılarına maruz kalma ölçütlerinden biri ve devamında travmatik yaşantıyla ilgili istem dışı belirtilerin bir ya da daha fazlasının görülmesi, örseleyici olaydan sürekli kaçınma, örseleyici olaya ilişkin duygu ve bilişlerde olumsuz değişiklikler, örseleyici yaşantıyla beraber çıkan ya da kötüleşen uyarılma ya da tepki göstermelerde belirgin değişiklikler olması ve aynı zamanda bu belirtilerin bir aydan uzun sürmesi demektir. Örseleyici olaya ilişkin istem dışı belirtiler; iradedışı gelen sıkıntı veren anılar veya tekrarlayıcı düşler, olayı yeniden yaşıyormuş gibi davranılan çözülme tepkileri, travmatik yaşantıyı çağrıştıran uyarılarla karşılaşınca uzun süren ruhsal sıkıntı yaşama ya da fizyolojik belirtiler göstermedir. Travmayla ilgili duygu ve bilişlerde olumsuz değişiklikler örseleyici olayı ya da bir kısmını hatırlayamama, kişinin kendisi ya da başkalarıyla ilgili abartılı olumsuz

inanışlarının olması, devamlı olarak travmayla alakalı kendisi ya da başkalarını suçlamasına sebep olan çarpık bilişler, sürekli olumsuz duygudurum, önemli işlere karşı ilgi azalması, başkalarına yabancılaşma şeklinde gerçekleşmektedir. Örseleyici yaşantıyla beraber çıkan ya da kötüleşen uyarılma ya da tepki göstermelerde belirgin değişiklikler; insanlara ya da nesnelere karşı saldırganlıkla dışa vurulan kızgın davranışlar, tetikte olma, odaklanmada zorluk, uyku sorunları olabilirken akut stres bozukluğundan farklı olarak kendini sakınmama ya da kendine zarar verme davranışları da olmaktadır.

Herman'a (2019) göre TSSB'nin pek çok semptomu üç ana gruba ayrılmaktadır. Bunlar "aşırı uyarılma", "müdahale" ve "büzülme" olmak üzeredir. Aşırı uyarılma devamlı tehlike beklentisinde olmayı, müdahale travmatik anın silinmez izini, büzülme ise uyuşmuş kendini bırakma tepkisini ifade eder. Aşırı uyarılmada; travmatik bir yaşantının ardından tehlike her an geri gelebilirmiş gibi kişinin kendini koruma sisteminin sürekli dikkatli ve tetikte olduğu görülür. TSSB'nin ilk büyük semptomu olan bu aşırı uyarılmada kişi kolayca irkilir, küçük kışkırtmalara sinirli tepkiler verir ve uykusu bozular. Müdahalede; tehlikenin geçmesinden uzun bir süre sonra da kişi şimdiki zamanda sürekli tekrar ediyormuş gibi yeniden yaşar. Zaman travma anında donmuş gibi olur ve kişinin normal hayatı devam edemez, travma sürekli olarak kesintiye uğratar. Uyanık halde geçmişe dönüş şeklinde, uyku halinde ise travmatik kabuslarla bilinçlilik kesintiye uğrar. Küçük hatırlatıcılar bile travmatik anıları canlandırabilir. Bu yüzden travmayı hatırlatıcı şeylere rastlanmayacağına garantisizdir. Büzülmede ise; kişi tamamıyla güçsüz ve herhangi bir şekilde direnme boşuna olduğunda kendini bırakma durumuna girmesidir. Kişi içinde bulunduğu durumdan bilinçteki değişikliklerle uzaklaşır. Bu algısal değişikliklerle birlikte kişide kayıtsızlık hissi, duygusal ilgisizlik, derin bir edilgenlikle bir aradadır.

DSM-V'in (2013) TSSB belirtilerinde ölüm, ağır yaralanma veya cinsel saldırı ile ilgili yaşantılarla ilgili semptomlar ele alınmaktadır. Fakat Özgen ve Aydın'a (199) göre sıradan görünümü ya da birçok birey için felaket gibi görünmeyen yaşantılar başına gelen kişi için özel bir anlamı olması sebebiyle TSSB ile sonuçlanabilmektedir. TSSB'nin gelişme riskini; stresörün şiddetini artıran ve bireyin yatkın olduğunu belirten faktörler belirlemektedir. Stresörün etki şiddetini artıran etmenler; kişi için anlamı olması, karşı karşıya kalma süresinin uzaması, karşılaşmanın birden olması, ölüm riski, yaralanma, gaddarlık içermesi, suçluluk hissettirmesi, bireyin köşeye sıkışmış hissetmesidir.

Bireysel faktörler yaş, geçirilmiş psikiyatrik hastalık, kişilik yapısı, sosyal destek ve katılımsal yatkınlık sayılabilir.

Bir Travma Olarak Boşanma Deneyimi

Boşanmanın Etkileri

Boşanma ailenin teknik olarak bölünmesi, aile düzeninin değişmesi, çocuklar için tek ebeveynle yaşama, ekonomik olarak gelirin ikiye bölünmesi, anne ya da baba figürünün eksikliği gibi sonuçları içerir. Kahraman (2016) boşanan yetişkinler yeni bir hayat kurma, boşanılan eşle ve çocukla yeni bir ilişki geliştirme, sosyal ilişkilerde değişim ve özellikle anneler ekonomik güçlükler gibi problemlerle karşılaştıklarını belirtmiştir. Türkarlan'a (2007) göre boşanma aile içerisindeki tüm bireyleri etkiler. Fakat bu etkilenme karşılıklı etkileşim içerisinde anne-çocuk, anne-baba, baba-çocuk, çocukların birbirini etkilemesi şeklinde veya bu ikili etkileşimlerin birbirlerini etkileyerek ailedeki yeni oluşuma ayak uydurma şeklinde olabilir.

Boşanma Sürecinin Çiftler Üzerindeki Etkileri

Boşanma sonrası etkiler aile yapısına, aile üyesinin konumuna göre değişmektedir. Boşanma sonrası yaşanan güçlüklerin incelendiği Akoğlu ve Küçükkaragöz'ün (2018) çalışmasına göre kadınların boşanma sonrasında ekonomik sıkıntı, konut bulma sorunu ve çevre baskısını erkeklere oranla çok daha fazla yaşadığı görülmüştür. Aynı zamanda boşanma sonrasında hem kadınların hem de erkeklerin en çok ruhsal/duygusal sıkıntıları (%90) yaşadıkları görülmüştür. Çocuklu katılımcılar boşanma sonrası yaşanan ekonomik sorun, çevre ve aile ile ilgili sorunları çocuksuz ailelere göre daha fazla yaşarken; psikolojik problemleri çocuksuz katılımcıların daha fazla yaşadığı hatta boşanma sonrasında sorun yaşamayan çocuklu katılımcılarda ufak bir kesim de olsa (%5) belirten katılımcılar varken çocuksuz katılımcılarda hiç belirtilmemiştir. Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırmasına göre (2014) göre erkekler kadınlara göre daha fazla aile düzeni olmaması sebebiyle yalnızlık çektiğini, kötü hissettiğini belirtmiştir.

Boşanmanın sonuçları ele alındığında ilk ve belirgin olarak öne çıkan sonuç ekonomik sorunların baş göstermesidir. Demir ve Çelebi'nin (2017) araştırmasına göre tek ebeveynli ailelerde ekonomik sorunlar önemli ve önceliklidir. Ebeveynler ayrıldıktan sonra ailenin gelirinde bölünme ve düşüş yaşanmakta, yaşam standartları düşmektedir. Sancaklı (2014) çalışmasında boşanma sonrasında annelerin yaşadığı güçlüklerin sosyal,

psikolojik, düzen, ekonomik değişiklikleri ile beraber maddi güçlükler ve düzen değişikliğinin öne çıktığını belirtirken Hilton ve Anderson'a (2009) göre de boşanma kadınların ekonomik durumunda, yaşam doyumu ve mutluluklarından daha uzun süreli sonuçlara sebep olmaktadır. Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırmasına (2014) göre ayrılma kararı aldıktan sonra kişiler ve özellikle kadınlar maddi zorluklar yaşamaktadır. Bu araştırmayla Can ve Aksu'nun (2016) çalışması; boşanmış kadınların yaşadığı sıkıntıların başında ekonomik zorluklar geldiği sonucuyla örtüşmektedir.

Boşanmanın ekonomik etkilerinin yanında, çevre ve mahallenin bakış açısındaki olumsuz algılar da boşanmış aileler için zorlayıcı bir durumdur. Gregson ve Ceynar'a (2009) göre boşanmanın toplumdaki karşılığının tam olmaması (kültürel senaryo eksikliği) kadınların yeniden bir hayata başlamalarına ve kimliklerini de içeren farklı yaşam alanlarında değişiklik yapmalarına müsaade etmemektedir. Bununla beraber aynı belirsizlik kadınların nasıl devam etmeleri gerektiği veya yeni kimliğinin ne olduğundan emin olmaması anlamına da gelir. Thomas ve Ryan'a (2008) göre kadınların boşanma öncesinde kimliğinin çoğunluğu evlilik yoluyla şekillendiğinden boşanmayla yüzleşmek kadın kimliğini boşaltıyor gibi görünmektedir. Kadınlar kendilerini anne ve eşten başka rollerde hayal etmekte zorlandıkları, kadınların çoğunluğunda kendileri ve boşanma hakkında olumsuz algılamalar olduğu görülmüştür.

Aile içerisinde roller boşanma ile beraber yeniden şekillenmektedir. Demir ve Çelebi (2017) tek ebeveynli aile içerisindeki annelerde babanın yokluğu nedeniyle çocuklar üzerinde otorite sağlanamayacağı, çocukların kaybedileceği hissi olduğunu gözlemlemiştir. Bu durum annenin üzerindeki sorumluluk hissini artırmaktadır. Öngider'in (2013) araştırmasına göre evliyken babanın çocuklarda otoritesi fazla iken boşanmadan sonra; babanın denetleyici rolleri azalmakta annenin otorite rolü artmaktadır.

Boşanma aynı zamanda maruz kalan kişilerin çevresini etkilemekte, ilişki biçimlerini değiştirmekte ve farklı bir çehreye sokmaktadır. Demir ve Çelebi'ye (2017) göre tek ebeveynli ailelerde sosyal sorunlar da baş göstermektedir. Sosyal aktivitelere katılma, bir kursa devam etme gibi etkinlikler çocuk bakımı ile ilgili konular yüzünden geri planda kalmaktadır. Yapılan faaliyetler imkanlar elverdiği ölçüde olmakta ve devamlılık sağlanamamaktadır. Atila Demir'e (2011) göre boşanma sosyal sermayeyi de olumsuz etkileyen aile sorunlarından biridir. Boşanan kişinin ilişki ağları zayıflamakta ve güven duygusu zedelenmektedir. TBNA'ya (2014) göre ise boşanma sonrasında çiftlerin birbirleriyle olan iletişimleri zayıflamakta veya sıfırlanmaktadır.

Boşanmanın kişilerin ruhsal durumlarına etkileri de yapılan çalışmalarda görülmektedir. Şahin'in (2015) çalışmasında ayrılık ve boşanma sürecinde anneler ruhsal sorunlar yaşadıklarını ve bu süreçte çocuklarıyla iletişimlerinde kopukluklar olduğunu belirtmişlerdir. Thomas ve Ryan'a (2008) göre boşanma sonrasında kadınlar suçluluk ve başarısızlık hissedebilmekte, depresyon veya yeme bozuklukları gibi problemler geliştirebilmektedir.

Boşanma Sürecinin Çocuklar Üzerindeki Etkileri

Boşanma esasında hiçbir ailenin yaşamak istemediği ama bazı durumlarda önüne geçilemeyen ve çocukların parçalanmaya direkt olarak maruz kalabildiği bir olgudur. İlk olarak çocuğun ailesi içinde ortam değişikliği olur. Boşanmayla beraber çocuk ev, aile, okul veya arkadaşları ile sorun oluşturabilecek ve bunlara uyumunu gerektirecek bir sürece girer. Alışmış olduğu ortamından uzaklaşır ve gelecek kaygısı, ebeveyni kaybetme ya da istenmeme gibi korkular geliştirebilir (Altunkaya, 2010). Yine çocuklar duygusal problemler, düzen değişikliği, ekonomik sorunlar, baba özlemi, anne babanın tekrar bir araya gelmesi isteği ve akademik başarıda güçlükler gibi sorunlar yaşayabilmektedirler (Sancaklı, 2014). Bunlarla beraber çocuklar maddi ve manevi olarak dezavantajlı bir konuma düşebilmektedir. Lucas, Nicholson ve Erbaş'a (2013) göre de boşanmış aile çocuklarının sosyoekonomik dezavantaj yaşamaları, ebeveyn çatışmalarına maruz kalma seviyeleri ve psikolojik probleme sahip ebeveyni olma ihtimali boşanmamış ailelere göre daha fazladır. Bu sonuç Çeçen Eroğul ve Dingiltepe'nin (2012) tam ya da parçalanmış aileye sahip olup olmama çocukların çevre yaşam kaliteleri üzerinde de anlamlı farklılık oluşturduğu sonucuyla örtüşmektedir.

Boşanma sürecinde anne baba davranışı da çocukların süreci nasıl atlattığı ve uyumunu etkilemektedir. Sancaklı'nın (2014) boşanmış kadınlarla yaptığı çalışmada annelerin %70'inin boşanma kararını çocuklarla paylaşmadığı, çocukların genellikle boşanmaya dair bilgileri çevreden duyduklarından edindiği ortaya çıkmıştır. Anneler yasal süreç veya boşanmanın sebep olduğu olumsuz koşullar gibi sebeplerden dolayı çocuklarıyla uygun şekilde konuşmamakta ve durum çocukların kafa karışıklığı yaşaması, kendini suçlama, öfke duygularını yaşamalarına sebep olmaktadır. Kahraman'a (2016) göre ise boşanmış aile çocuklarında anne ve babanın kurallarının birbiriyle çelişme durumu varsa bu çocuğun davranış gelişiminde problemler oluşturacaktır. Özellikle küçük yaştaki çocuklar ve ergenlik çağında kuralları sorgulayan gençler için önem arz etmektedir.

Boşanmanın çocuklar üzerindeki etkileri farklı alanlarda ve şekillerde olurken önemli bir konu da çocuğun gözünde anne baba figürü ve ilişkisi farklılaşabilmektedir. Milam ve Schmidt'in (2018) araştırmasında boşanmış aile çocuklarına boşanmanın olumsuz kısmı sorulduğunda büyük çoğunluğu anne babalarıyla değişen ilişkilerden kaynaklı hayal kırıklığı olduğunu söylemiş, bu yanıtı verenlerin çoğunluğu da babalarıyla ilişkilerinde olumsuz sonuçlar bildirmişlerdir. Kunz'a (2001) göre ise boşanmış aile çocuklarının anne-çocuk, baba-çocuk, akran, aile ve duygusal ilişkilerinde boşanmamış aile çocuklarına göre daha az olumlu ilişkileri vardır. Boşanmadan sonra küçük yaştaki çocuklar büyüklere göre anne- çocuk ilişkisinin kalitesini daha düşük düzeyde yaşarlar. Bununla beraber büyük yaştaki çocuklarda ise baba-çocuk ilişki kalitesi daha düşüktür ve boşanma, çocukların kişiler arası ilişkilerini olumsuz yönde etkiler. Öngider'e (2013) göre de boşanma sonrasında çocuk ile anne arasındaki ilişkide önemli sayılabilecek bir değişiklik yokken babalarını daha az kabul edici olarak algılamaktadırlar. Çocuklar babalarını daha ihmalkar gördüklerini, daha az sevilip istendiklerini düşünmektedirler. Kahraman (2016) da boşanmadan sonra çocukların çoğunlukla anneyle yaşadıkları düşünüldüğünde babaların çocuklarla iletişimi korumaya dikkat etmelerinin önemli olduğunu belirtmiştir.

Çocuğun düzeninin değişmesiyle beraber okul yaşamı etkilenebilmektedir. Boşanma süreci ve sonrasında aile içinde yaşanan sorunlar, evin ve okulun değiştirilmesi, yeni aile yapısına uyumdaki güçlükler nedeniyle çocukların akademik başarısı etkilenmekte, okula ve derse karşı tutumları değişmektedir (Kahraman, 2016). Şentürk'ün (2012) çalışmasına göre anne babası boşanmış olan çocuklar ebeveyni bir arada olanlara göre kendilerini daha az başarılı olarak algılamaktadır.

Boşanma psikolojik uyumu zorlayan birçok öğeyi çocukların hayatına bir arada getirir. Demir ve Çelebi'nin (2017) çalışmasında boşanmış aile çocuklarında öfke kontrol problemi, okuldan kaçma, eğitimini bırakmaya yatkınlık, çalışılan işte devamlılık sorunu, tütün veya teknoloji bağımlılığı, şiddet eğilimi gibi problemler saptanmıştır. Taylor ve Andrews'e (2009) göre boşanmış ve depresif ebeveynlerin çocuklarının her ikisi de hem depresyon hem de riskli davranışlar açısından yüksek risk altındadır. Şahin'e (2015) göre boşanmış aileye sahip çocuklardan erkeklerde davranış sorunlarının fazla olmakta ve akranlarına sözel, fiziksel şiddet uygulamaktadırlar. Kız çocuklarında ise pasif davranışlar oluşmaktadır. Büyükşahin (2009) araştırmasında boşanmış aile çocuklarının sosyal uyum düzeyleri evli aileden gelen çocuklardan düşük olduğu sonucuna varmıştır.

Kasuto'ya (2017) göre boşanmış aile çocukları boşanmamış aile çocukları boşanmamış aile çocuklarına göre anksiyete /depresyon, sosyal olarak içe dönük olma, somatik yakınmalar, saldırgan davranışlar, dikkat problemi, etkinliklere katılım, özsaygı problemleri ile karşı karşıya gelmektedir. Boşanmış aileye sahip 5 yaş grubu çocukların boşanmamış aile çocuklarıyla karşılaştırıldığı araştırmada ise boşanmış aile çocuklarının diğer gruba göre daha fazla endişeli, üzgün, kızgın olduğu, yalnızlık hissine sahip olduğu ve bazı çocukların ebeveynlerinin keder ve üzüntüleriyle çok fazla alakadar olduğu görülmüştür. Son zamanlarda boşanma yaşayan çocukların %80'i çeşitli sıkıntılı ve kızgın duygular belirtmişlerdir. Bunlarla beraber sıkıntılı duygulara sahip çocuklarda da mutlu duygular yaşandığı saptanmış, hatta bazı boşanmış aile çocukları çok iyi görünmüş ve yalnızca mutlu duyguları bildirmişlerdir (Størksen, Thorsen, Øverland ve Brown, 2012). Bu durum da aslında boşanmada çocukların çeşitli duygusal halleri bir arada yaşadıklarını göstermektedir. Öztürk'e (2006) göre boşanmış aile çocuklarının kaygı düzeyi boşanmamış aile çocuklarına göre yüksektir. Boşanmış aile çocuklarının benlik saygısı boşanmamış aile çocuklarına göre düşüktür.

Boşanmanın çocuklarda uzun vadeli sonuçları da araştırmalarda görülmektedir. Amato ve diğerlerine (1995) göre boşanmanın uzun vadeli sonuçları ayrılmadan önceki ebeveyn çatışmasının seviyesine bağlıdır. Ebeveynler arasındaki çatışmanın yüksek olması durumunda evli kalmaktansa boşanmak çocukların erken yetişkinlik dönemi için daha iyi sonuçlar verirken, ebeveynler arasındaki çatışma düşükse bu çocuklar için erken yetişkinlikte problem oluşturacaktır. Aynı zamanda Amato ve Sobolewski (2001) de boşanmanın çocuklarla yetişkinler arasındaki duygusal bağları zayıflattığını ve bu durumun yetişkinlikte düşük özgüven, mutsuzluk ve üzüntü riski olarak dönüş yaptığını bildirmiştir. Kavas ve Hoşgör (2010) boşanmanın nesiller arası aktarımına kanıt sağlayabilecek bulgulara ulaşmışlardır. Ebeveyn boşanmasının kadınların kişilik özellikleri ve evlilik deneyimlerine uzun vadeli etkileri olduğu saptanmıştır. Katılımcıların bir kısmı için evlilik ebeveynlerinin yaptığı hatanın tekrarıken, diğerleri için geçmişteki olumsuz deneyimleri düzeltmenin bir yolu olmuştur. Ebeveyn boşanmasının evliliğe verilen anlam da dahil olmak üzere evlilik deneyimlerini etkilediği görülmüştür. Ebeveynlerinin boşanması çok erken bir vakitte katılımcılara yolunda gitmeyen evlilikler için boşanmayı bir çözüm olarak öğretmiştir. Benzer şekilde Kahraman'a (2016) göre boşanma sonrasında içe kapanma, davranış bozukluğu, asosyal davranış, takıntılı davranışlar daha çok ilkökul dönemi çocuklarında görülmekte, ergenlik

döneminde daha çok davranış kontrolü ve ebeveyn-genç çatışması ortaya çıkmaktadır. Gençlerin aile ve evlilik algılarına boşanma korkusu da olumsuz olarak yansımaktadır.

Travma Sonrası Büyüme

Dini öğretilerde acı, zor yaşantıların öğretici yanı ve olumlu değişim-olgunlaşmaya vesile olduğu fikri vardır. Travma sonrası büyüme kavramının farklı tanımlamaları İslamiyette, Budist öğretileri ve Katolik inancında mevcuttur. Duman'a (2019) göre de zor ve acı veren deneyimlerin insanın manevi gelişimine katkıda bulunduğu inancı çok eski dönemlerden bu yana bilinmektedir. Bu nedenler son dönemlerdeki bilimsel araştırmalarda "travma sonrası büyüme" olgusu yalnızca tanımlanma ve sistemli olarak araştırılması bakımından yenidir. Bununla beraber Yalom (2011) yaşam krizlerini insanın gelişimi için bir fırsat olarak gördüğünü belirtmiştir. Travma sonrası olumlu yönde değişim ilk olarak 1980'li yıllarda görgül araştırma anlamında başlamıştır (Tedeschi ve diğerleri, 1998; Akt.Haselden, 2014).

Travmatik bir yaşantı sonrasında ortaya çıkabilecek psikolojik sorunlar akut stres bozukluğu, travma sonrası stres bozukluğu veya duygusal, davranışsal, psikolojik problemler olabilmektedir. Bunlarla beraber travmatik yaşantılarla karşılaşan herkesin yalnızca olumsuz tepkilerde bulunmadığı bilinmektedir. Araştırmalar travma yaşantısı olan kişilerde olumsuz sonuçlar olmakla birlikte bazılarında iyi olarak algılanabilecek sonuçlar gösteren çalışmalar da mevcuttur (Calhoun ve Tedeschi, 1998; Lerner ve Brow, 2011; Helgeson, Reynolds ve Tomich, 2006; Ramos ve Leal, 2013). Linley ve Joseph'e (2004) göre travmanın sadece olumsuz sonuçlarına odaklanmak travmanın sonuçlarına önyargılı yaklaşma riskini barındırır. Travma sonrası tepkilerin kapsamlı bir şekilde ele alınabilmesi için hem olumlu hem de olumsuz değişim potansiyeli araştırılmalıdır. Joseph (2009) insanlık tarihi boyunca birçok düşünce ve felsefi akımın acı çekmede kişisel bir yarar olduğunu aktarmıştır. Daha sonra insanların başına gelenlerin geri alınamayacağı, yaşadıkları ızdırabın reddedilemeyeceğini fakat danışanların yaşadıklarına rağmen daha anlamlı bir hayat sürmelerine yardımcı olunabileceğini belirtmiştir.

Travma sonrası olumlu yönde değişimi tanımlamak için farklı terimler kullanılmıştır. Pozitif psikolojik değişim "travma sonrası büyüme", "olumlu değişim", "pozitif psikolojik değişim", "travmadan dönüşüm" gibi farklı tanımlamalar üzerinden açıklanmıştır (Tedeschi ve Calhoun, 2004; Linley ve Joseph, 2004, Tedeschi, Park ve Calhoun, 1998). Türkiye'deki araştırmalarda ise "travma sonrası büyüme", "strese bağlı

gelişim”, “travma sonrası gelişim” gibi kavramların ön planda kullanıldığı görülmektedir (Akçayır, 2014; Dürü, 2006; Tüfekçi, 2011).

Travma sonrası büyüme (TSB) kişinin büyük bir yaşam kriziyle mücadelesinden ortaya çıkan önemli olumlu değişimlerdir (Calhoun, Cann, Tedeschi ve McMillan, 2000). Linley ve Joseph (2004) ise travma sonrası büyümeyi; sıkıntılar ile mücadele sürecinde kişide travmadan önce var olandan daha yüksek bir işleyiş seviyesine ilerletecek değişikliklerin ortaya çıkması olarak açıklamışlardır. Ramos ve Leal (2013) bu yeniden yapılanma sürecini ruhsal değişim ve güçlenme, yeni imkan ve ihtimallerin değerlendirilmesi, kişilerarası ilişkilerin düzenlenmesi, yaşamın kıymetinin daha iyi anlaşılması ve kişisel olarak bireyin kendisini daha güçlü hissetmeye başlaması şeklinde gerçekleştirdiğini belirtir.

Travma sonrası büyüme genel olarak; hayatı takdir etmede artma, daha anlamlı kişiler arası ilişkiler, bireysel bir güçlülük, önceliklerin değişimi, daha zengin ruhsal ve manevi yaşam gibi çeşitli alanlarda kendini göstermektedir (Tedeschi ve Calhoun, 2004). Travmatik yaşantılar kişiyi derinden rahatsız ederken, büyüme psikolojik stresle baş etme ve uyum sağlama süreci sırasında eşzamanlı olarak ortaya çıkar. Travma ile mücadeleden sorumlu psikolojik süreç aynı zamanda büyümeyi de ateşleyen bileşeni de içerir (Haselden, 2014).

Travma Sonrası Büyümeyi Açıklayan Modeller

Travmatik yaşantılar sonrasında ortaya çıkan olumlu değişikliklere ilişkin çeşitli açıklamalar ve yaklaşımlar vardır. Bu yaklaşımların başında Tedeschi ve Calhoun (1995) tarafından “İşlevsel Betimsel Model” ve Schafer ve Moss (1992) tarafından “Yaşam Krizleri ve Kişisel Gelişim Modeli” gelmektedir. Bu bölümün devamında İşlevsel Betimsel Model ile Yaşam Krizleri ve Kişisel Gelişim Modeli ele alınacaktır

İşlevsel Betimsel Model

Travma sonrası büyüme olumsuz yaşantılar sonrasında ortaya çıkan olumlu değişimler olmakla birlikte bu değişimler durağan bir sonuç değil devam eden bir süreç olarak gelişmektedir. Öncelikle TSB'nin gelişmesinde olayın bilişsel işlemlemeyi harekete geçirecek kadar zorlu olması önemlidir. Bununla beraber travma sonrası büyüme, travmanın bir sonucu olarak ortaya çıkmaz. TSB'nin gelişmesinde önemli olan kişinin yeni oluşan gerçeklikle mücadelesidir (Tedeschi ve Calhoun, 2004).

Travmadan kurtulan kişi kendisine ne olduğunu değerlendirir, bununla beraber travmanın kendisi üzücü bir olay olarak kalmaya devam eder. Kişinin bu sıkıntıyla başetme yollarını bulması gerekir. Bu durum TSB'ye katkı sağlayacak şema değişikliklerini üreterek, bir seviyeye kadar bilişsel işlemlerin sağlanması için gereklidir. İlk aşamalarda bilişsel işlemlerin otomatik olma ihtimali yüksektir. Müdahaleci düşünceler ve hayaller olabilir ve negatif müdahaleci ruminasyon sık görülebilir. Sürecin etkili olması halinde eski yaşam biçiminin yeni oluşan koşullarda uygun olmadığı açıkça ortaya çıkar ve bu önceki amaç ve varsayımlardan sıyrılmaya yol açar. Fakat bu süreç zaman alabilir. Kişinin kriz durumu ile bilişsel olarak meşgul olma derecesi travma sonrası büyüme sürecinde merkezi bir unsurdur (Tedeschi ve Calhoun, 2004).

Travmatik olayların ardından pozitif değişimlerin gerçekleşmesinde etkili olan kişilik özelliklerinin başında dışa dönük olma ve deneyime açıklık gelmektedir. Bu özelliklere sahip kişiler olumsuz yaşantılar içerisinde bile olumlu duyguların farkında olacak ve travma sonrası büyüme olarak bildirilen şema değişimini oluşturarak bu deneyimler ile ilgili bilgileri daha etkili işleyebileceklerdir (Tedeschi ve Calhoun, 2004). Tedeschi ve Calhoun'a (1998) göre travma sonrası gelişimde sosyal destek de oldukça önemlidir. Etrafta destek sağlayacak yakınların varolması gelişim sırasındaki değişimin ifade edilmesinde, şema değişimi ile bütünleştirilebilecek yeni bakış açılarının tavsiye edilmesi açısından önemlidir.

Yaşam Krizleri ve Kişisel Gelişim Modeli

Schafer ve Moss (1992) yaşam krizleri ve kişisel gelişim modelinde krizlerin olumlu sonuçlanmasında etkili olan belirleyicileri; çevresel ve kişisel faktörlerdir. Bu faktörler bilişsel değerlendirme süreçlerini ve başa çıkma tepkilerini ve bu da krizin sonucunu etkiler. Modelin tüm bileşenleri birbirini etkilemektedir. Kişisel sistem; özyeterlik, sosyodemografik özellikler, iyimserlik, esneklik, sağlık durumu, motivasyon, önceki kriz deneyimi gibi faktörlerdir. Çevresel sistem ise; kişisel ilişkiler, aile desteği, arkadaşlar ve sosyal çevre ile birlikte finansal kaynaklar ve hayat şartlarının diğer yönünü barındırır (Zoellner ve Maereker, 2006).

Moos ve Schaefer (1993) aynı zamanda travma sonrası büyüme sürecinde başa çıkma tutumlarının önemine dikkat çekmişlerdir. Problem odaklı başa çıkma tarzının TSB'ye olumlu katkıda bulunduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca travma ile etkin baş etme

süreci sonunda üç tür olumlu sonucun meydana geldiği iddia edilmekte bunlar; güçlenmiş sosyal destek kaynakları, kişisel kaynakların güçlenmesi, etkili baş etme mekanizmalarıdır (Schaefer ve Moos, 1998).

Çocuklarda Travma Sonrası Büyüme

Çocuklar her ne kadar zorluklarla mücadele konusunda yetişkinler kadar başa çıkma ve problem çözme enstrümanlarına sahip olmasalar da travma sonrası büyümeyle ilgili yapılan araştırmalar, onların da bu zorlayıcı süreçlerden büyüyerek çıkabildiklerini göstermektedir. Örneğin, Salter ve Stallard (2004) bir trafik kazasına karışmış olan (7-18 yaş) çocukların %42'sinin travma sonrası büyüme yaşadıkları özellikle de yaşam felsefelerinde değişim olduğu sonucuna ulaşmıştır. Roberts ve diğerleri (2009) travmaya maruz kalan çocukların çoğunun esnek ve temel işleyiş seviyelerine geri döndüğünü ve hatta bazılarının travma sonrası büyümeyi deneyimlediğini sonucuna ulaşmıştır. Cryder, Kilmer, Tedeschi ve Calhoun'un (2006) çalışmasında zor ve travmatik durumlarla mücadelenin bir sonucu olarak, bazı çocukların, belki de sıkıntılı bir şekilde, ciddi bir büyüme ile birlikte yaşadıkları rapor edilmiştir. Travmaya maruz kalmayı takiben çocuklardaki TSB göstergelerinde çocukların yetkinlik inançlarının önemli olduğunu göstermektedir. Destekleyici bir sosyal çevrenin ve ruminatif düşünmenin olumlu yetkinlik inançlarıyla ilişkili olduğu görülmüştür.

Milam, Ritt-Olson ve Unger (2004) geçmiş 3 yıl içinde travmatik bir olay yaşayan 435 İspanyol ergen örneğinde travma sonrası büyümeyi ölçmüş ve grubun %30'unda en az orta düzey TSB olduğu sonucuna varmıştır. Aynı zamanda travma sonrası büyümenin travmanın türü ile ilgili olmadığı sonucunu raporlamıştır. D'Urso, Mastroyannopoulou ve Kirby (2017) kanserli çocukların kardeşleriyle görüşmeler yaparak travma sonrası büyümenin üç boyutunu(kişisel güçlülük, kişiler arası ilişkiler ve yaşam için artan takdir) incelemişlerdir. Çalışma sonucunda çocuklar artan özgüven, esneklik gibi olumlu kazançları bildirmişlerdir. Çocuklarda net şekilde duygularını ifade ve empati gibi özelliklerin geliştiği görülürken, yaşamı takdir etme veya yaşam önceliklerinde bir değişimin ön plana çıkmadığı rapor edilmiştir. Jieling ve Xinchun (2017) depremden sonra çocuk ver ergenlerde TSSB ve TSB'yi inceledikleri çalışmalarında, depremden sonraki sekiz ay içerisinde 618 katılımcının %76'sında hafif düzey TSSB belirtileri ile beraber ılımlı bir büyüme geliştirdikleri saptanmıştır. Çocukların %9'u ise hafif TSSB semptomları ile çok az bir büyüme eğilimi sergiledikleri görülmüştür. Amato, Loomis ve Booth'a (1995) göre bir aile krizine başarılı bir şekilde

uyum sağlamak, çocuklara düzenli ailelerde büyüyenlerin kolayca ulaşamayacağı güçler verebilir ve bu güçler yetişkinlikte daha fazla yetkinliğe ve mutluluğa dönüşebilir. Hetherington, Hagan ve Anderson'a (1989) göre çoğunlukla çocuklar başlangıçta ebeveynlerinin evlilik düzenlemelerini stresli geçirebilir. Boşanma ve yeniden evlenme çoğu zaman çocukların davranışsal, psikolojik, akademik ve sosyal problemler geliştirme riski ile ilişkilendirilir. Yine de boşanma ve yeniden evlilik, çocukları stresli ya da hırçın aile ilişkilerinden uzaklaştırabilir ve çocuklar için ek olanaklar sağlayabilir. Sonunda birçok çocuk, ebeveynlerinin boşanmalarından veya yeniden evlenmelerinden, yetkin hatta gelişmiş bireyler olarak ortaya çıkar.

Çocuklarda boşanma sonrası problemler yaşadıklarını belirten çalışmalarla beraber boşanma sonrası uyum ve başa çıkmanın ele alındığı çalışmalar mevcuttur (Hetherington, 1989; Şentürk Aydın, 2013; Aydın, 2009; Hopf, 2015; Ganey, 2017). Maes, Mol ve Buysse'e (2011) göre çocuklar boşanma kararının neden alındığını anlarsa, boşanma kararları ile yaşayabilirler. Aynı zamanda çocuklar boşanma sonrası yaşam düzenlemelerinde kendi fikirlerinin alınmasına ihtiyaç duyarlar. Bu gibi araştırmalarda da görüldüğü üzere boşanma yaşantısı ile beraber yaşayabilme ve boşanma sonrası gelişimde çocuklar üzerinde önemli sayılabilecek noktalar bulunmaktadır.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın deseni, çalışma grubu, kullanılan veri toplama araçları, veri toplama süreci, geçerlik ve güvenirlik, verilerin analizi ve araştırmacının rolü kısımları yer almaktadır.

Araştırma Modeli

Bu araştırmada boşanmış aile çocuklarında travma sonrası büyüme faktörlerini incelemek için nitel araştırmalar arasında yer alan olgubilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Nitel araştırma az sayıdaki kişilerin bireysel algılarının ve yaşantılarının doğal ortamda görüldüğü, az sayıda kişiyle çalışılmasına rağmen detaylı verilere ulaşılan gözlem, görüşme gibi yöntemler kullanılan bir araştırma biçimidir (Creswell, 2014; Ilgar ve Coşgun-İlgar, 2013; Patton, 2014; Yıldırım ve Şimşek, 2013). Olgubilim, bilinen ama ayrıntılı bir bakış açısının olunmadığı olgulara odaklanmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu desende verilerin kaynağı araştırmayla ulaşılmak istenen bilgiye sahip olan kişilerdir ve veriler görüşme yöntemi kullanılarak elde edilmektedir (Creswell, 2016, Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Çalışma Grubu

Türkiye’de Karadeniz bölgesinde bir ilde boşanmış aileye sahip olan 12-18 yaş arasındaki çocuklar amaçlı örnekleme yöntemiyle çalışma grubu olarak seçilmiştir. Çalışmadaki öğrenciler çeşitli okullardan ve sınıf seviyelerinden ortaokul ve liseye aktif olarak devam eden öğrencilerdir. Toplamda sekiz katılımcıdan veri toplanmıştır. Tablo 4’te çalışma grubu ile ilgili demografik bilgiler bulunmaktadır.

Tablo 4. Çalışma Grubuna İlişkin Bazı Bilgiler

		<i>n</i>	%
Cinsiyet	Kız	4	50
	Erkek	4	50
Toplam		8	100
Öğrenime Devam edilen okul	Ortaokul	4	50
	Lise	4	50
Toplam		8	100
Velayet sahibi	Anne	8	100
	Baba	0	0
Toplam		8	100
Beraber yaşadığı ebeveyn	Anne	8	100
	Baba	0	0
Toplam		8	100

Tablo 4' te görüldüğü üzere çalışılan öğrenci grubunda cinsiyet dağılımı % 50-%50 oranında ve öğrenim görülen okul da %50-%50 oranında dağılmaktadır. Öğrencilerin tamamının velayeti annede olup aynı zamanda tümü anneleriyle yaşamaktadırlar.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veri toplama aracı; araştırmacı ve danışmanı tarafından hazırlanan öğrenciler için hazırlanmış yarı yapılandırılmış görüşme formudur (Ek.1). Hazırlanan formda boşanmanın çocuklar üzerindeki etkilerini incelemeye yardım edecek altı açık uçlu soru, boşanmadan sonra travma sonrası büyüme faktörlerini araştırmak üzere üç açık

uçlu soru yer almaktadır. Araştırmada kullanılacak sorular oluşturulurken ilgili çalışmalardan faydalanılmıştır (Altunkaya, 2010; Demir ve Çelebi, 2017; Şentürk, 2016; Vural, 2015). Görüşme formu öncelikle iki uzman görüşüne sunulmuştur. Uzmanlardan hazırlanan soruları 0-10 arasında puanlamaları ve gerekli gördükleri sorulara önerilerde bulunmaları istenmiştir. Uzmanların geri dönütleri doğrultusunda soru maddeleri gözden geçirilmiş ve düzeltmelerde bulunulmuştur. Daha sonra boşanmış aileye sahip bir ortaokul ve bir lise öğrencisiyle iki farklı pilot uygulama yapılarak görüşme formu sınanmıştır. Yapılan pilot uygulamalarından sonra soru maddeleri tekrar gözden geçirilerek sekiz maddelik görüşme formuna son şekli verilmiştir. Görüşme formuna son şekli verildikten sonra Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ile gerekli yazışmalar yapılarak araştırma izni alınmıştır (Ek. 2). Yarı yapılandırılmış görüşme formuna ek olarak bu araştırmada katılımcıların onayı (Ek. 4) ve katılımcıların velilerinin de onayı (Ek. 3) alınarak görüşmeler esnasında ses kayıt cihazı ve görüşmelerde dikkat çekilmesi gereken noktaları saptamak için not defteri ve kalem kullanılmıştır.

Veri Toplama Süreci

Verilerin toplanmasında Türkiye’de bir ilde bulunan boşanmış aileye sahip olan ortaokul ve liseye devam eden öğrenciler ve bu öğrencilerin birer ebeveyni ile görüşme yapılmıştır. Katılımcılara okul rehber öğretmenleri ve branş öğretmenleri vasıtasıyla ulaşılmıştır. Veri toplama sürecinde 21 öğrenciye ulaşılmıştır. Velinin çalışmaya katılımı kabul etmemesi, öğrenciyle görüşüldükten sonra velinin görüşmekten vazgeçmesi gibi sebeplerden dolayı sekiz öğrenci katılımcı ile çalışmaya devam edilmiştir. Katılımcılara görüşmeye başlamadan önce çalışmaya katılmaya gönüllü olup olmadıkları sorulmuştur. Öğrenci katılımcılarda; önce çalışmaya gönüllü katılımlarına dair sözlü onayı alındıktan sonra veli onam formu öğrencinin velisine imzalatılmış, bilgilendirilmiş onam formu öğrenciye imzalatılmış daha sonra katılımcılar görüşmeye alınmıştır. Katılımcılara yapılacak araştırma hakkında ön bilgi verilmiş ve güven ortamı oluşturulduktan sonra katılımcılara randevu verilmiştir. Katılımcıların tamamından yüz yüze görüşme yoluyla bilgi alınmıştır. Görüşmeler ortalama olarak 45 dakika sürmüştür. Veri toplama süreci 50 gün sürmüştür. Verilerin toplanması 2019 yılının Nisan ve Mayıs aylarında gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Analizi

Bu araştırma için toplanan veriler ses kaydından deşifre yapılarak yazılı dökümanlara dönüştürülmüştür. Daha sonra katılımcıların her bir soruya verdiği cevaplar sistematik şekilde bir araya getirilmiştir. İçerik analizi sürecine geçmeden önce bu analiz yöntemiyle ilgili yapılan çalışmalar taranmış ve teorik bilgi barındıran kaynaklar incelenmiştir. Bu aşamadan sonra içerik analizine geçilmiş, nitel araştırmalarda kullanılan bu yöntemle verilerin derinlemesine incelenmesi amaçlanmıştır. İçerik analizi; belirli kurallara bağlı olarak yapılan kodlamalarla bir metnin bazı kelimelerinin daha küçük içerik kategorileriyle özetlendiği, sistematik bir tekniktir. Araştırmacılar bu kelimelerin, kavramların anlamlarını ve ilişkilerini belirleyip analiz ederek çıkarımda bulunurlar (Büyüköztürk ve ark., 2018). İçerik analizi belirli aşamalarla yürütülür. İlk aşamada elde edilen veriler kodlanır, temalar bulunur, görüşmelerden elde edilen veriler kod ve temalara göre düzenlenir ve bulgular tamamlanır. Devamında kod ve temalarla uyumlu olan hipotezler üretilir ve üretilen hipotezlerin verilerle uyumluluğu kontrol edilir. Daha sonra ise raporlaştırma bölümüne geçilir (Demir, 2014; Yıldırım ve Şimşek, 2013). Tümdengelimci ve tümevarımcı anlayışın beraber kullanıldığı bu çalışmada analizin bazı kısımlarında elde edilen verilerden kodlar çıkarılmış, kodlar alt temalara ve onlar da temalara dönüştürülmüştür. Analizin diğer kısımlarında ise sorulara bağlı olarak tema ve alt temalar çıkarılmıştır. Verilerin analizi boyunca araştırmacının tez danışmanı ile sürekli bilgi-alışverişinde bulunularak, danışmanın dönütleri doğrultusunda analiz güncellenmiştir.

Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliği

Bu çalışmanın geçerliliği araştırmacının, objektif olması, gözlem yöntemini kullanması, esnek olması, doğal ortam içinde veriye ulaşması, araştırmanın yüz yüze görüşme şeklinde yapılması, çalışma grubunun amacına uygun kişilerden seçilmesi, katılımcı kişilerin detaylı olarak tanıtılması ve araştırma sürecinin kavramsal çerçeve ile uyumlu bir şekilde yürütme gibi yöntemlerle (Creswell, 2014; Yıldırım ve Şimşek, 2013) gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın güvenirliliği verilerin analizinde araştırmacının objektif olması, çalışılan kişilerin açık şekilde tanımlanması, görüşmelerin ses kaydına alınması ve not tutulması, ortaya çıkan verilerin görüşülen kişilere teyidinin yapılması, alıntılarının doğrudan yapılması gibi yöntemlerle (Creswell, 2014; Creswell, 2016; Yıldırım ve Şimşek, 2013) gerçekleştirilmiştir.

BÖLÜM IV

BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın amacı kapsamında sekiz katılımcı ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen bilgilerin içerik analizi yapılmıştır. Bunun sonucunda yedi tema ve 19 alt tema elde edilmiştir (Tablo 5). Bu bölümde kullanılacak olan doğrudan alıntılar katılımcıların kod isimleri ile birlikte verilmiştir.

Tablo 5. Tema ve Alt Temalar

Tema	Alt Temalar
Ailenin Anlamı	Aileyle İlgili Olumlu Çağrışım Aileyle İlgili Olumsuz Çağrışım
Boşanmaya Bakış	Çatışma Olarak Boşanma Boşanmanın Öğretici Yanı Boşanmanın Metaforik Anlamı
Boşanma Haberi	Planlı Öğrenme Plansız/ Hazırlıksız Öğrenme
Boşanmaya Olan Tepkiler	Kabullenme Duygusal ve Fizyolojik Tepkiler
Boşanmanın Etkileri	Ekonomik Durum Akademik Yaşam Diğerleriyle İlişkiler Karşı Cinsle İlişkiler
Travma Sonrası Büyüme	Kendilik Algısı Kişiler Arası İlişkiler Yaşam Felsefesi Gelecek Tasarımı
Öneriler	Uyumlu/Adaptif Çözüm Önerileri Uyumsuz/Adaptif Olmayan Çözüm Önerileri

Ailenin Anlamı Temasına İlişkin Bulgular

Katılımcıların “Aile senin için ne anlama geliyor?” sorusuna verdiği cevaplardan yola çıkılarak iki alt tema ve bir tema elde edilmiştir. Alt temalar aileyle ilgili olumlu çağrışım ve aileyle ilgili olumsuz çağrışım; tema ise ailenin anlamı şeklinde adlandırılmıştır. Katılımcılardan yedisi aileyi olumlu olarak tanımlarken, bir katılımcı (Ç8) olumsuz cümlelerinde aileyi tanımlamıştır. Ailenin anlamı temasına ait iki alt temayla ilgili açıklamalara aşağıda yer verilmiştir.

Aileyle İlgili Olumlu Çağrışım

Katılımcıların biri (Ç8) hariç diğerleri aile ile ilgili olumlu çağrışım yapan ifadeler kullanmışlardır. Örneğin, bir katılımcı (Ç3) “Aile benim her şeyim yani onlara çok değer veriyorum onlar da bana fazlasıyla değer veriyor. Onlar olmasaydı ne yapacağımı bilemezdim yani. Benim dayanak noktam. Bir problem olduğunda hemen onlara danışıyorum, onlar bana en iyi yolu gösteriyor, iyi bir şekilde anlatıyorlar.” şeklinde ifade etmiştir. Ailenin bütünlüğüne vurgu yapan bir katılımcı ise (Ç7) “Bağlılık birbirine destek olma anlamına geliyor. Benim için aile tanımı ayrılışlar da bir bütünlük, çünkü anne baba olmaları değişmeyecek.” demiştir. Ailenin bütünlüğüne vurgu yapan başka bir katılımcı (Ç4) ise “Aile benim için güzel bir kavram yani, aile olmazsa tabii bir şey olmuyor. Bozulmuş bozulmamış olması da fark etmiyor şu anda bizim durumumuz yani hafta sonu babayla beraberiz, cumartesi pazar köyümüze gidiyoruz. Hafta içi annemle beraberiz.” şeklinde belirtmiştir.

Aileyle İlgili Olumsuz Çağrışım

Katılımcılardan sadece birisi aile ilgili olumsuz ifadelerde bulunmuştur. (Ç8) “Bence bir anlama gelmiyor. Benim şu an bir ailem olduğunu düşünmüyorum çünkü anne abi ve kardeşten ibaret bir ev. Bir aile içinde babanın da olması gerekiyor.” demiştir.

Boşanmaya Bakış Temasına İlişkin Bulgular

Katılımcıların “Boşanma senin için neyi ifade ediyor?” sorusuna verdiği cevaplardan yola çıkılarak üç alt tema ve bir tema elde edilmiştir. Alt temalar; çatışma olarak boşanma, boşanmanın öğretici yanı, boşanmanın metaforik anlamı şeklinde adlandırılmıştır. Bu başlık altında üç alt temayla ilgili açıklamalara yer verilmiştir.

Çatışma Olarak Boşanma

Katılımcılardan tamamına yakını boşanmanın bir çatışma, kavga ve tahammülsüzlük sonucu gelişen bir olgu olduğunu vurgulamakla beraber katılımcıların çoğunluğu aynı zamanda normal bir yaşantı olduğu vurgusunu da yapmışlardır. Bir katılımcı (Ç2) “Boşanma deyince karşı tarafla anlaşamıyorlar, şiddet değil de kavga ediyorlar, anlaşamıyorlar birlikte karar veriyorlar, ben yapamıyorum boşanalım gibi. Ben öyle anlıyorum” şeklinde ifade etmiştir. Bir katılımcı (Ç7) “Bence boşanmanın en büyük sebebi birbirlerine yaptığı hatalara katlanamıyorlar” şeklinde ve başka bir katılımcı (Ç5) de “Genellikle kavga ederek ayrılıyorlar” şeklinde ifade ederek boşanmanın anlaşmazlıklar sonucu oluştuğunu belirtmişlerdir. Katılımcı (Ç4) “ Boşanma olabilecek bir şey, ne bileyim iki insan anlaşamaz bir yerde bir tartışma çıkar daha fazla uzatmak istemez.” şeklinde ifade etmiştir

Boşanmanın Öğretici Yanı

Katılımcılardan ikisi boşanmanın hayattaki zorlu ve öğretici yaşantılardan biri olduğu vurgusunu yapmıştır. Bir katılımcı (Ç7) aşağıdaki ifadelerle görüşlerini ifade etmiştir.

Boşanma annesi babası boşanan bir insan eğer ki boşanırlarsa -Allah kimseye göstermesin- kaç yaşında olursa olsun fark etmiyor bence hayatın zorluğuna attığı ilk adım oluyor. Hayatta karşısına gelen zorluklara karşı daha güçlü durmasını sağlıyor. İlk başta yıkılıyor tabii de ama ondan sonra toparlayıp mantıklı olanı kendisi karar vermesi gerekiyor.

Başka bir öğrenci (Ç4) ise “boşanma ilk başlarda zor oluyor da insan alışıyor hani bir de benim yaşım biraz büyük olduğu için alışması zor olmuyor, kolay da değil ama alışıyor insan zamanla.” şeklinde düşüncelerini belirtmiştir.

Boşanmanın Metaforik Anlamı

Katılımcıların altısı boşanmanın olumsuz bir yaşantı olduğuna dair açıklamalar yaparken, olumsuz olduğuna dair açıklamalarda bulunan katılımcılardan birisi aynı zamanda boşanmaya olumlu bir anlam da yüklemiştir. Bir katılımcı ise cevap vermemiştir. Ç3 nolu katılımcı “Bir elmanın ayrılması gibi bir şey bence. Ayrılınca tekrar birleşmiyor” şeklinde boşanmayı ifade etmiştir. Başka bir katılımcı (Ç2) “Mesela yetim gibi. Bir çocuğu ortada bırakırsın ya ona benzetiyorum. Bir çocuğu bırakıp gidiyorsun terk ediyorsun. Çocuk da ortada kalıyor. Terketmeye benziyor.” diyerek boşanmanın kaybetme ile benzerliğini kurmuştur. Benzer şekilde bir katılımcı ise (Ç4) “Küçük bir çocuğun elinden en sevdiği oyuncuğu alırsın ya o şekilde bir şey yani ona benzetiyorum.

O oyuncak da anne ya da babanın biri, birinden ayrı kalması.” diyerek boşanmayı çocuk için anne ya da birinden ayrı kalınması olarak açıklamıştır. Ç7 nolu katılımcı “Güçlü kalmanın formülü.” diyerek boşanmanın hayatta karşısına çıkan bir zorluk olarak ifade etmiştir.

Boşanma Haberi Temasına İlişkin Bulgular

Katılımcılara sorulan “Anne ve babanın boşanma kararını ilk, nasıl ve kimden öğrendin?” sorusuna katılımcıların verdikleri cevaplara göre boşanma haberi teması ve iki alt tema oluşturulmuştur. Alt temalar; planlı öğrenme ve plansız/hazırlıksız öğrenmedir.

Planlı Öğrenme

Katılımcıların üçü boşanma haberini annelerinin boşanma süreci başlamadan önce konuşmaları ve boşanma kararı aldıklarını bildirmeleri sonrasında öğrendiklerini söylemişlerdir. Bir öğrenci (Ç3) “Yani annem işte bize de danıştı boşanmak istediğini ama biz izin vermezsek vazgeçeceğini söyledi. Ben ve ablam ortak kararımız olarak ayrılabilirsin dedik” şeklinde belirtmiştir. Benzer şekilde Ç5 de “Annem bizimle konuştu. Süreci anlattı, boşanmaya karar verdik dedi.” şeklinde açıklamıştır.

Plansız/Hazırlıksız Öğrenme

Katılımcıların cevaplarından anlaşıldığına göre dördü hazırlıksız bir şekilde boşanma haberini aldıklarını belirtmişlerdir. Katılımcı Ç8 “1. Sınıfta yolun ortasında abim annemle babamın boşandığını söyledi. Ben daha o zaman boşanmanın ne olduğunu bilmiyordum çünkü birinci sınıftaydım. Acaba ne diye acaba ne diye düşündüğümü hatırlıyorum.” şeklinde öğrenme sürecinden bahsetmiştir. Başka bir katılımcı (Ç6) “Birden pat diye babam, çocuğum biz boşanabiliriz, boşanacağız, mahkemedeyiz falan demişti.” diyerek öğrenme sürecini anlatmıştır. Bir katılımcı ise kendiliğinden boşanmayı anladığını kendisine herhangi bir açıklama yapılmadığını belirtmiştir. Katılımcı Ç2 “Boşanacaklarını söyleyen biri olmadı. İki kere annem sığınma evine gitti. İkincisinde boşandılar.” diyerek boşanmayı öğrenme sürecini açıklamıştır.

Boşanmaya Olan Tepkiler Temasına İlişkin Sonuçlar

Katılımcılara sorulan “Boşanmayı nasıl karşıladın? Bu konuda ne gibi tepkilerin oldu?” sorusuna katılımcıların verdikleri cevaplara göre boşanmaya olan tepkiler teması ve iki alt tema oluşturulmuştur. Alt temalar; kabullenme ile fizyolojik ve duygusal tepkilerdir.

Kabullenme

Katılımcıların ikisi anne babalarının boşanmasına kabullenici tepkiler verdiklerini belirtmişlerdir. Katılımcı Ç3 “Beklemiyordum ama çok da şaşırmadım. Çünkü babam gerçekten çok sorumluluk sahibi bir insan değil.” şeklinde açıklamıştır. Katılımcı Ç6 ise “Şaşırmadım zaten kavga ediyorlardı. Ayrılırsa onlar için iyi olurdu ama benim için fena olurdu.” diyerek tepkisini açıklamıştır.

Duygusal ve Fizyolojik Tepkiler

Katılımcıların altısı anne babasının boşanmasına duygusal ve fizyolojik tepkiler verdiklerini belirtmişlerdir. Katılımcı Ç1 “Bir tarafın bizden ayrı olacağı beni üzmüştü.” demiştir. Katılımcı Ç4 ise “Başta ciddiye almıyordum ama daha sonra kâğıt gelince dedim hani kesin boşanacaklar. İlk başta insan verecek bir tepki bulamıyor, şaşırıyor sonra işte niye falan diyor biraz araştırıyor. İlk başta ters bir tepki veriyor ama daha sonra alışıyor yani. Bağır mıştım galiba öyle hatırlıyorum” şeklinde ifade etmiştir. Katılımcı Ç7 ise alkol kullanarak duygusal tepkilerini bastırmaya çalıştığını söylemiştir.

Boşandıklarında bir iki aylık süreçte günlük devamlı alkol içen bir insan oldum. Yani o sıkıntıyı o derdi kısa süreliğine unutmak için bazı farklı şeyler aramaya falan başlıyorsunuz. Ama ben orada hata yaptığımı anladım yani alkol sıkıntıları uzaklaştırıyor ama yakınlıktırıyor da tam tersine gecesinde unutuluyorsun sabahında geri başlıyorsun.

Boşanmanın Etkileri Temasına İlişkin Bulgular

Katılımcılara yöneltilen “Anne babanın boşanması seni nasıl etkiledi?” sorusuna öğrencilerin verdiği cevaplardan yola çıkılarak boşanmanın etkileri adlı temaya ve ekonomik durum, akademik yaşam, diğerleriyle ilişkiler, karşı cinsle ilişkiler alt temalarına ulaşılmıştır.

Ekonomik Durum

Katılımcıların beşi ekonomik durumda değişim olduğunu belirtmişlerdir. Örneğin bir katılımcı (Ç1) “Evet. Biraz daha maddi açıdan bir düşüş yaşadık o zaman. Çünkü sadece annem çalışıyordu ve çalıştığı yetmediği zamanlar oluyordu. Sonradan toparladık

tabii bu durumu.” şeklinde durumu açıklamıştır. Başka bir katılımcı (Ç7) “Ekonomik olarak evet. Çok büyük bir para sıkışıklığı içine girmiştik.” şeklinde açıklamıştır. Diğer taraftan katılımcıların ikisi maddi durumlarındaki değişiklik hakkında tam bilgileri olmadığını ve diğer bir katılımcı da maddi durumlarının değişmediğini belirtmiştir. Maddi durumlarının değişmediğini belirten (Ç3) ”Annem nasıl desem evlendiğinden beri çalışıyor yani. Bize bakmak için onun çalışması gerekiyordu, ekonomik yönden bir zararımız olmadı neden çünkü babamın öyle sürekli bir işi yoktu, çoğunlukla bütün her isteğimizi annem alıyordu.” diyerek açıklamıştır.

Akademik Yaşam

Katılımcıların altısı akademik başarısının boşanma yaşantısından etkilendiğini, ikisi ise etkilenmediğini belirtmiştir. Bir katılımcı (Ç8) “Zaten pek fazla ders çalışan biri değildim ben sadece dersleri dinlediğimle yapıyordum, yüksek not almam için dersleri dinlemem yetiyordu. Ama annemle babam boşandıktan sonra dersi de dinlememeye başladım. Dalgınlık oldu, insanın illa aklına geliyor ders ortasında, boşanma ile ilgili şeyleri düşünüyordum.” şeklinde akademik başarısındaki değişimi ifade etmiştir. Benzer şekilde başka bir katılımcı (Ç2) “Derslerime ilgim azaldı. Ortaokulda ben hiç çalışmıyordum, önceden öyle değildi boşandıktan sonra bayağı üzüldüm, yıprattı beni. Sürekli kafamda boşanmayı düşünüyordum” ifadelerinde bulunmuştur. Katılımcılardan ikisi ise akademik başarısının etkilenmediğini ifade etmiştir. Bir katılımcı (Ç3) “Bence benim yönümden etkilenmedi. En iyi şekilde bunu karşılamaya çalıştım” diyerek akademik hayatının boşanmadan etkilenmediğini ifade etmiştir.

Diğerleriyle İlişkiler

Katılımcıların cevapları çoğunlukla birinci ve ikinci derece (anne, kardeş, büyükanne, dede vb.) olmayan akraba ilişkilerinin boşanma yaşantısından etkilendiği yönünde olmuştur. Katılımcılardan altısı akraba ilişkilerinin boşanmadan sonra olumsuz yönde etkilendiğini belirtmişlerdir. Bir katılımcı (Ç3) “Babamın tarafı karşı çıktığından dolayı sorunlar yaşandı. Zaten normalde de çok öyle ilgilenen insanlar değillerdi. Bu da olunca hiç mesafe olmadı yani hiç, onlarla bağımızı kopardık” şeklinde belirtirken, başka bir katılımcı (Ç6) “Annem ve babamın diğer tarafın akrabalarına olan düşünceleri bayağı değişti. Olumsuz gitti. Boşanmadan önceye göre görüşmediğimiz akrabalarımız var. Bazı kuzenlerim boşanmadan sonra bize hiç gelmemeye başladılar” şeklinde tümüyle kopukluk değil fakat araya mesafe girmesi dolayısıyla gelişen bir süreçten bahsetmiştir.

Katılımcılardan ikisi akraba ilişkilerinin boşanmadan etkilenmediğini belirtmiştir. Örneğin bir katılımcı (Ç4) “Biz istediğimiz zaman yani ben yazın çıkıp teyzelere gideceğim İstanbul’a dersem babam bir şey demiyor, ya da amcamlara gideceğim dersem annem bir şey demiyor, karışmıyorlar, etkilenmedi yani.” şeklinde açıklamıştır.

Katılımcılardan altısı boşanma yaşantısında arkadaş ilişkilerinin etkilendiğini belirtmiştir. Yine bu altı katılımcının çoğu da arkadaşlarına boşanmayı dile getirmekte zorlandıklarını ya da bu konuda hassasiyet gösterdiklerini bildirmişlerdir. Örneğin bir katılımcı (Ç6) “Arkadaşlarıma boşandıklarını dile getirmek istemiyorum. Nadiren de bir şey söyleseler kızıyorum.” şeklinde ifade etmiştir. Başka bir katılımcı da (Ç8) “İlkokulda arkadaşlarıma ya da öğretmenlerime boşanmayı söylemeye çekindim. Daha sonra yavaş yavaş bunun normal bir şey olduğunu görünce söyleyebildim. Her tanıştığım arkadaşşıma güvenmedim. Aile ilişkisi arkadaş ilişkisini bence etkiliyor. Güven etkilendiği için bu kim olursa olsun etkiliyor bence. Arkadaş ilişkilerinde de daha temkinli davrandım.” şeklinde açıklamada bulunmuştur. Katılımcıların ikisi ise arkadaşlık ilişkilerinin boşanma yaşantısından etkilenmediğini belirtmiştir.

Karşı Cinsle İlişkiler

Katılımcıların altısı boşanma sonrası karşı cinsle ilişkilerinin değişmediğini belirtmişlerdir. Ç6 kodlu katılımcı “Arkadaşlarla bir farklılık olmadı. Kızların bir suçu yok. Bu cinsiyetle alakalı bir şey değil.” şeklinde cevap vermiştir. Katılımcı Ç2 ise “Onlarla ilişkim iyi, boşanmadan bu yönde etkilenmedim.” şeklinde cevap vermiştir. Bununla beraber diğer iki katılımcı ise babalarının boşanma yaşantısındaki olumsuz rol model oluşturabilecek davranışlarından dolayı karşı cinsle ilişkilerinin etkilendiğini bildirmişlerdir. Örneğin katılımcı (Ç8) “Boşanmadan sonra karşı cinsle iletişimde olumsuz yönde etkilendiğini belirtmiş ve şu şekilde kendisini ifade etmiştir: ”Değişti. Fazlasıyla. Şu anda bile kaygılarım var. Aklımdan geçen ilerde evleneceğim kişi ya babam gibi olursa? Evlatlarına sevgi besleyemez. Ben eşimin çocuğum olduktan sonra beni düşünmesini istemem. Çünkü bir baba kalbinin yarısını eşine yarısını çocuğuna vermeli.” Benzer şekilde Ç1 kodlu katılımcı da “Babamın annemle arasında olan yaşantılar anlatılınca; tüm herkesin böyle olacağını düşündüğüm için o zamanlar yani 2. sınıftayken erkeklerle aram pek iyi değildi.” şeklinde açıklayarak boşanmanın karşı cinsle iletişiminde geri çekilme davranışına sebep olduğunu vurgulamıştır.

Travma Sonrası Büyüme Temasına İlişkin Bulgular

Katılımcıların “Boşanma gerçekleşikten sonraki zaman diliminde kendinde hangi olumlu değişiklikleri fark ettin?” sorusuna verdikleri cevaplardan ve alanyazındaki travma sonrası büyüme kavramıyla ilgili taramalarından yola çıkılarak dört alt tema elde edilmiştir. Bu alt temalar kendilik algısı, kişiler arası ilişkiler, yaşam felsefesi ve gelecek tasarımı şeklindedir.

Kendilik Algısı

Katılımcıların yedisi boşanma sonrasında zaman içinde kendilerini daha yeterli veya özgüvenli gördüklerini, bu süreçten güçlenerek çıktıklarını belirtirken, bir katılımcı boşanma yaşantısının kendisine bakışında değişiklik yapmadığını belirtmiştir. Kendisiyle ilgili olumlu yönde değişim olduğunu söyleyen bir katılımcı (Ç7) “Yani hep diyeceğim gibi ilk diyeceğim şey boşanma bana güçlü kalmayı öğretti. Kendime evet kendime ben bu kadar güçlü bir insan mıyım diye şaşırdım. Birazcık ego gibi oldu özür dilerim ama sıkıntılar karşısında bu kadar iyi durabildiğimi bilmiyordum.” şeklinde açıklamıştır. Başka bir katılımcı (Ç6) ise “Beni erken olgunlaştırdı tek iyi yönü bu. Bir de insanların verdiği öğütler hayat başarıyı etkiledi, o yönden iyi oldu. Kendimi olgun görmeme sebep oldu, beni güçlendirdi. Kendime güvenimde artış oldu. Eksi yönü şu oldu boşanma bir tane yumruk vurdu, başka şeylerden bir tokat daha aldım, yerde oldum ama sonra kalktım. Kendime güvenim, özgüvenim arttı.” diyerek görüşlerini ifade etmiştir.

Kişiler Arası İlişkiler

Katılımcıların cevapları incelendiğinde; çoğunlukla boşanmadan sonra büyük bir kısmının birinci ve ikinci derece yakın ilişkilerinin (anne, kardeş, dede vb.) güçlendiğini ve aynı zamanda tamamına yakını arkadaşlık ilişkilerinin güçlendiğini bildirmiştir. Fakat birinci ve ikinci derece olmayan akrabalarla güçlü bir ilişki geliştiremedikleri anlaşılmaktadır. Bunların dışında yakınlarından destek almayı ve başkalarına destek olmayı öğrendiği, empati duygusunun güçlendiği gibi gelişimler bildirmişlerdir. Bir katılımcı (Ç3) arkadaşlıklarında gelişen yönünü şu şekilde vurgulamıştır:

Biraz daha çevre edindim arkadaşlarımla. Yani normalde çok çevresi olan bir insan değilim ama bir çevre kurmaya başladım. İnsanın her zaman bir arkadaşı olması gerekiyor konuşup danışabileceği. Ve ben de bu yüzden özellikle en yakın olduğum iki arkadaşına anlattım onlar da bana destek oldu. Bir yanda onların destekleri olmasa da untabileceğimi zannetmiyorum, her türlü onlarla şakalaşıp gülüşüyorduk.

Başka bir katılımcı (Ç7) ise “Önceden yani kendimi bu kadar çok açan bir insan değildim öyle diyeyim. Boşanmadan sonra arttı. Sıkıntılarımla giderdiğini düşündüm ki işe de yaradı. Empatim gelişti insanların acılarına karşı daha anlayışlı oldum” diyerek kişiler arası ilişkilerde güçlenen yönlerinden bahsetmiştir.

Yaşam Felsefesinde Değişim

Katılımcıların yedisi boşanmadan sonra bakış açılarında, hayat görüşlerinde farklılık olduğunu söylerken, bir katılımcı (Ç5) bu konuda her hangi bir görüş beyan etmemiştir. Katılımcıların genel olarak cevaplarına bakıldığında, tamamına yakını dünyayı; iyi-kötü, cennet-cehennem, güçlü-zayıf gibi ikili karşılaştırmalarla anlamlandırdığı ve mücadele edilmesi, güçlü olunması gereken bir yer olarak tanımlamışlardır. Örneğin bir katılımcı Ç8 bakış açısını şu şekilde ifade etmiştir.

Dünyanın bir tarafı cennet bir tarafı cehennem gibi düşünüyorum. İyi de var kötü de var. Bir yol seçmen gerekiyor ve iyi yoldan gidersen mutlu olabilirsiniz. Ama kötü yolu seçersen düştüğünde ne seni biri kaldırır ne de senin kalkacak gücün olur. Dünya acımasız bir yer ama iyi insanlar da var. Zorluklar da var kolaylıklar da var. Boşanmadıkları dönemde sürekli iyi bakardım dünyaya. Kötü yok gibi. Boşandıktan sonraki ileriki süreçlerde yaşadıklarımla, düştüğümde kimsenin kaldırmadığını görünce anladım dünyanın iyi ve kötüden ibaret olduğunu.

Katılımcı Ç7 boşanma sonrasındaki yaşam felsefesi hakkında şu yorumda bulunmuştur.

Dini yönü bir tarafa bırakarak şu yorumu yapabilirim ben dünya için; doğduğunuzdan itibaren bir yarış içerisinde bu yarış pistinde karşınıza sürekli engeller çıkıyor. Engeller sizin yaşınızı büyüdükçe de büyüyor. Bazen size oyun oynayıp küçük yaşınıza çok büyük engeller de çıkartabiliyor. Ama hayat size ölene kadar da güçlü olmayı gösteriyor bir bakımdan. Engellerden ne kadar kolay kalkarsanız onun tekrardan sizin karşınıza çıkartacağı engellerle de o kadar kolay yaşarsınız.

Gelecek Tasarımı

Katılımcıların dördü boşanmadan sonra hayatlarıyla ilgili yeni kararlar aldıklarını, geleceklerine odaklandıklarını veya hayattaki önceliklerinin değiştiğini söylemişlerdir. Katılımcı Ç2 “Artık kendi hayatıma bakmalıyım dedim boşandıktan sonra. Annen baban ayrı sen kendi ayakların üzerinde durmalısın, bir sene sonra liseye geçeceksin, yeni bir hayata başlayacaksın dedim. O zaman niye kafama taktım boşuna üzülmişim dedim. İlerde meslek sahibi olmalıyım dedim.” demiştir. Katılımcı Ç1 ise “Başa çıkmak için düşünmemeye çalıştım ben daha çok, o tarafa yoğunlaşmamaya çalıştım çünkü benim bir geleceğim var hani derslerime çalışmam gerekiyor” şeklinde kendi hayatına şekil verme

isteğini anlatmıştır. Katılımcı Ç3 de “Boşanmadan sonra hayatım için bir yön belirleme fikri bence daha da arttı. Çünkü sorumluluk sahibi olmalıyım diye düşünüyorum ve bu sorumluluk sahibi olmayınca da neler olacağını zaten gördüm.” diyerek düşüncesini açıklamıştır. Diğer dört katılımcı ise gelecek tasarımı ya da önceliklerin değişimi ile ilgili bir gelişimden bahsetmemişlerdir.

Öneriler Temasına İlişkin Bulgular

Katılımcılara sorulan “Böyle bir süreci başka biri yaşıyor olsaydı tecrübelerinden ona ne aktarırdın?” sorusuna verilen cevaplar incelenmiş ve öneriler teması ile adaptif ve adaptif olmayan çözüm önerileri şeklinde iki alt temaya ulaşılmıştır.

Uyumlu/Adaptif Çözüm Önerileri

Katılımcıların beşi adaptif çözüm önerilerinde bulunmuştur. Örneğin katılımcı Ç3 düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

Yani bu boşanmanın doğal bir şey olduğunu ve üzülmemesi gerektiğini, illa birisinin yanında olacağımı ve bunun sonucunda kendine daha nasıl desem kendine daha güvenli, kendine özgüveni olmasını söyledim. Ve bunun sonucunda asla kendini böyle yetersiz hissetmemesini söyledim. Yanında elbet birilerinin olacağını çünkü kendini böyle boşlukta hissetme gibi, kimsenin yanında olmadığını hissetme gibi duygular oluyor. Ama kendinin kendine yeteceğini düşünüyorum.

Başka bir katılımcı (Ç8) düşüncelerini şöyle ifade etmiştir.

Hayatlarında sabretmeyi öğreniyorlar ve bence her boşanan ailenin çocuğu çok güçlü. İlerde o kadar güçlü hissedecekler ki. Belki şimdi ailesi boşananınca çok üzülecekler yıpranacaklar ağlayacaklar onlara ağlama diyemem. Üzüleceğini yıpranacağını biliyorum. Ama ilerde güçlü olacağını bilmesi gerekiyor. Hayatında boşanmalarını bir eksi gibi görecektir ama aslında hayatında bir artı olacak.

Uyumsuz/Adaptif Olmayan Çözüm Önerileri

Katılımcıların üçü boşanma yaşantısı aslında yokmuş gibi davranmaları yönünde devam etmelerini içeren çözüm önerilerinde bulunmuştur. Örneğin katılımcı Ç6 “Sen şu anda umursamıyormuş gibi devam et, aileni mutlu etmeye çalış. Onlarla zaman geçir gibi olumlu şeyler söyledim. Hayatına devam etmesini isterdim.” şeklinde öneride bulunmuştur.

BÖLÜM V

TARTIŞMA

Bu bölümde boşanmış aileye sahip çocuklarda boşanmanın etkileri ve travma sonrası büyüme faktörlerini incelemek için yapılan çalışmadan ulaşılan bulgular önceki bilimsel çalışmaların sonuçlarıyla tartışılmıştır.

Ortaya çıkan bulgularda ilk olarak katılımcıların aileye ve boşanmaya bakışı ele alınmıştır. Bulgulara bakıldığında katılımcıların büyük bir kısmının aileyi önemseydiği ve hayatında önemli bir yere koyduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların boşanma sonrası yaşantılarda aile içerisinde birbirlerinden destek görmeleri sonucunda da aileye bakış açılarında farkındalık geliştiği sonucuna varılmıştır. Bu sonuç Tedeschi ve Calhoun'un (2004) bireylerin kendileriyle benzer olayları yaşayan diğerlerine daha fazla güvenme ve daha anlayışlı yaklaşma eğiliminde olması sonucuyla da örtüşmektedir.

Katılımcıların boşanma sürecini yas süreci gibi algıladıkları görülmüştür. Bu sonuç Amato ve Anthony'nin (2014) nedenleri başka olsa da tek ebeveynli olmanın (bir şekilde ebeveynin evden ayrılmasının) çocuklarda benzer sonuçlar verdiğini saptadığı çalışması ile benzerlik göstermektedir. Bojuwoye ve Akpan'ın (2009) boşanmış aile çocuklarının kayıp, terk ve reddedilme hissettiklerini belirttikleri çalışmasıyla benzer sonuçlar vermektedir.

Boşanma yaşantıları incelendiğinde katılımcıların bir kısmının boşanmayı öğrenme, anne veya baba ile yaşama vb. konularda süreçte bilgilendirilerek, planlanmış şekilde yaşadıkları görülürken; çoğunluğunun boşanma sürecinde krizlerle karşılaşabildikleri görülmüştür. Benzer şekilde Sancaklı da (2014) boşanmış kadınlarla yaptığı çalışmada annelerin %70'inin boşanma kararını çocuklarla paylaşmadığı, çocukların genellikle boşanmaya dair bilgileri çevreden duyduklarından edindiği sonucunu ortaya çıkarmıştır. Moné, MacPhee, Anderson ve Banning (2011) de boşanma sonrası ebeveynlerden farklı hikayeler duyan çocukların kendi anlamlarını çıkarmak durumunun ortaya çıktığını saptamıştır. Bu durum Maes, De Mol ve Buysse'e (2011) göre çocuklar için sakıncalıdır çünkü boşanma ile ilgili olarak ebeveynlerin boşanma kararı ile ilgili tam sorumluluk alması, çocuklara neden ayrıldıkları ve hayatlarında nelerin değişeceği ile ilgili net açıklama yapmaları önemlidir.

Katılımcıların anne babasının boşanmasına duygusal ve fizyolojik tepkiler verdikleri saptanmıştır. Bu durum çocukların hayatlarında farklı alışkanlıklar ve davranış

biçimleri olarak yansımıştır. Bu sonuç Bojuwoye ve Akpan'ın (2009) çocuklarda boşanmaya yaygın olarak şok, şaşkınlık, üzüntü, öfke, ihanete uğrama, reddedilme, terk ve aşağılanma tepkileri verdiği çalışmalarıyla örtüşmektedir. Samenov (2002) da boşanan aile çocuğunun şaşkın, endişeli ve mutsuz olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Boşanma sonrası hayatlarındaki değişimler göz önüne alındığında katılımcıların çoğunluğunun akademik başarısında düşüş olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar Kahraman'ın (2016) boşanma süreci ve sonrasında aile içinde yaşanan sorunlar, evin ve okulun değiştirilmesi, yeni aile yapısına uyumdaki güçlükler nedeniyle çocukların akademik başarısının etkilendiği, okula ve derse karşı tutumları değiştiğini bildirdiği çalışmasıyla benzer sonuçları vermiştir. Benzer şekilde Şentürk'e (2012) göre de anne babası boşanmış olan çocuklar ebeveyni bir arada olanlara göre kendilerini daha az başarılı olarak algılamaktadır. Altunkaya'nın (2010) çalışmasında da boşanmış aile çocuklarında okula devam etme, derse devam ve akademik başarı düzeylerinde düşüş olduğu saptanmıştır.

Katılımcıların boşanma sonrası ekonomik problemler yaşadıkları görülmüştür. Bu sonuç Sancaklı'nın (2014) araştırmasının sonucu olan çocukların boşanmayla ekonomik sorunlar, baba özlemi, anne babanın tekrar bir araya gelmesi isteği ve akademik başarıda güçlükler gibi sorunlar yaşayabildiği ve Can ve Aksu'nun (2016) çalışmasının; boşanmış kadınların yaşadığı sıkıntıların başında ekonomik zorluklar geldiği sonucuyla örtüşmektedir. Aynı zamanda Amato (2010) boşanmanın çocuklar ve yetişkinler için düşük düzeyde refah düzeyiyle ilişkili olduğunu saptamıştır.

Katılımcıların boşanma sonrası duygusal problemler yaşadıkları görülmüştür. Bu sonuç Taylor ve Andrews'in (2009) boşanmış aile çocuklarının hem depresyon hem de riskli davranışlar açısından yüksek risk altında olduğu görüşünü desteklemektedir. Büyüksahin (2009) de boşanmış aile çocuklarının sosyal uyum düzeyleri evli aileden gelen çocuklardan düşük olduğu sonucuna varmıştır. Benzer şekilde Kasuto'ya (2017) göre de boşanmış aile çocukları boşanmamış aile çocuklarına göre anksiyete /depresyon, sosyal olarak içe dönük olma, somatik yakınmalar, saldırgan davranışlar, dikkat problemi, etkinliklere katılım, özsaygı problemleri ile karşı karşıya gelmektedir. Ağyar'ın (2017) araştırmasında da boşanmış aile çocuklarında depresyon ve ruminasyon düzeyleri boşanmamış aile çocuklarına göre yüksektir.

Katılımcıların boşanma sonrası sosyal destek kaynakları olarak çoğunlukla arkadaş ve beraber yaşadıkları aile üyelerini belirtirken, baba desteğinden yalnızca bir katılımcı bahsetmiştir. Bu sonuç Milam ve Schmidt'in (2018) boşanmanın olumsuz sonuçları için yanıt verenlerin çoğunluğunun babalarıyla ilişkilerinde olumsuz sonuçlar bildirdikleri araştırmasıyla benzer sonuçlar vermiştir. Öngider'e (2013) göre de boşanma sonrasında çocuk ile anne arasındaki ilişkide önemli sayılabilecek bir değişiklik yokken babalarını daha az kabul edici olarak algılamaktadırlar. Amato ve Sobolewsky (2001) evlilik anlaşmazlıklarında annelerle olan duygusal bağın yıprandığını belirtirken hem boşanma hem de evlilik anlaşmazlıklarında çocukların babalarla olan ilişkilerinin zayıfladığını bildirmiştir. Sancaklı'nın (2014) çalışmasında da benzer şekilde boşanmış aile çocukları en çok desteği annelerinden ve sonrasında anneanne ve dede gibi aile büyüklerinde aldıklarını belirtirken baba desteğinden bahsetmedikleri sonucu raporlanmıştır.

Katılımcılar boşanma sonrasında kendilerini daha güçlü gördüklerini, bakış açılarının geliştiğini ve kişiler arası ilişkilerde yönünde güçlendiklerini bildirmişlerdir. Bu sonuç Amato, Loomis ve Booth'un (1995) bir aile krizine başarılı bir şekilde uyum sağlamanın çocuklara düzenli ailelerde büyüyenlerin kolayca ulaşamayacağı güçler verebileceği görüşüyle de tutarlıdır. Hopf'a (2015) göre de tek ebeveynle yaşayan çocuklar daha hızlı büyür çünkü karar alma ve sorumluluk konusunda daha fazla özerklik kazanırlar.

Katılımcıların bir bölümünde boşanmanın getirdiği yaşantılar ve yaşadıkların bir sonucu olarak dünyaya bakış açılarının değiştiği, yaşamı gerçekçi bir şekilde görmeye başladıklarını belirtmişlerdir. Bu sonuç Salter ve Stallard'ın (2004) bir trafik kazasına karışmış olan çocuklarının yaklaşık yarısının travma sonrası büyüme yaşadığı ve özellikle yaşam felsefelerinde değişim olduğunu saptadığı çalışmasıyla benzerlik göstermektedir. Katılımcılar bu yaşantıların sonucunda zorluklar karşısında sosyal destek almanın önemini anladıklarını ifade etmişlerdir. Aynı zamanda merhamet- empati gibi duygularda olumlu değişimler meydana geldiği saptanmıştır. Bu sonuç da D'Urso, Mastroyannopoulou ve Kirby'nin (2017) kanserli çocukların kardeşlerinde travma sonrası büyümenin kişiler arası ilişkiler boyutunda net gelişim olduğu çıkarımının yapılması ile benzerlik göstermektedir.

BÖLÜM VI

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma kapsamında yapılan görüşmeler sonrasında boşanmış aile çocuklarında boşanmanın etkileri ve travma sonrası büyüme ile ilgili ulaşılan sonuçlar ve buna bağlı olarak geliştirilen önerilere yer verilmiştir.

Sonuçlar

- ✓ Katılımcıların büyük oranda ailelerini önemseydiği ve hayatındaki öncelikleri arasında tuttuğu görülmüştür.
- ✓ Boşanmaya bağlı gelişen yaşantıların (ebeveynlerden birinin evden ayrılması, velayet vs.) çoğunlukla plansız bir şekilde geliştiği ve çocukların bu süreçte küçük veya büyük krizlerle karşılaştıkları saptanmıştır.
- ✓ Boşanma sürecini çocukların yas süreci gibi algıladıkları görülmüştür.
- ✓ Çocukların anne babasının boşanmasına çoğunlukla fizyolojik ve duygusal tepkiler verdikleri sonucu çıkarılmıştır.
- ✓ Çocukların boşanma sonrası akademik başarıda düşüş, ekonomik problemler yaşanması ve uzak akraba ilişkilerinden kopma problemleri yaşadıkları gözlenmiştir.
- ✓ Çocukların boşanma sonrası duygusal problemler yaşadıkları görülmüştür.
- ✓ Çocukların boşanma sonrası çevre ve toplumun onları etiketlediği veya problemleri algıladığı fikrine kapılarak yardım almaktan kendilerini geri çekebildikleri sonucuna ulaşılmıştır.
- ✓ Çocukların boşanma yaşantısını arkadaşları veya öğretmenleri ile paylaşmakta zorlandıkları, boşanma konusundaki konuşmalara da hassasiyet gösterdikleri görülmüştür.
- ✓ Çocukların boşanma sonrasında sosyal destek kaynağı olarak aile üyelerinden, ikinci derece akrabalarından (anneanne, dede vb.) ve yakın arkadaşlarından destek aldığı görülürken çoğunlukla babalarından destek almadıkları saptanmıştır.
- ✓ Çocuklar boşanma yaşantılarından sonra olgunlaşma, gücünün farkına varma gibi özelliklerin geliştiğinden bahsetmişlerdir.
- ✓ Çocuklar kendi boşanma sürecinden sonra merhamet, empati, acıma gibi duygularının güçlendiğini ifade etmişlerdir.

- ✓ Çocuklar boşanma sonrasında yakınlarıyla destek alma ve destek olma, problemlerini paylaşma gibi becerileri öğrendiklerini bildirmişlerdir.
- ✓ Çocuklarda boşanma sonrası hayata bakış açısının değiştiğinden bahsetmişler, daha gerçekçi bakabildiklerini söylemişlerdir.

Öneriler

Alan Araştırmacılarına Yönelik Öneriler

- ✓ Bu çalışmada boşanmış aile çocukları risk grubu olarak seçilmiş ve bu grupta travma sonrası büyüme araştırması yapılmıştır. Risk grubunun değişmesi durumunda travma sonrası büyümenin gelişip gelişmediğini saptamak amacıyla düşük sosyoekonomik düzey, ebeveyn kaybı gibi farklı risk grupları üzerinde travma sonrası büyüme araştırılarak sonuçlar üzerinden karşılaştırma yapılabilir.
- ✓ Bu çalışma nitel desende yapılmış ve sadece boşanmış aile çocuklarından veri toplanmıştır. Boşanmanın etkileri ve travma sonrası büyümeyi daha iyi anlamak için çocukların ebeveyni, yakın aile bireyleri ve öğretmenlerinden veri toplanabilir.
- ✓ Bu çalışma sadece annesinin yanında kalan boşanmış aile çocukları ile yapılmıştır. Babasının yanında yaşayan veya Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Evlerinde kalan çocuklar dahil edilerek yapılabilir.
- ✓ Bu çalışmada sekiz çocukla görüşülmüştür. Dolayısıyla bulguların genellenmesi ve doğrudan bir sonuca ulaşılması uygun değildir. Bu nedenle boşanmanın etkileri ve travma sonrası büyümenin boylamsal çalışmalarla incelenmesi daha net bilgilere ulaşma fırsatı sağlayabilir.

Uygulayıcılara Yönelik Öneriler

- ✓ Boşanmış aile çocuklarının boşanmayı paylaşma konusunda hassasiyet göstermelerinden ve boşanma sürecinde küçük ya da büyük krizler yaşamalarından dolayı; kendilerini ifade etmeleri ve yaşadıkları süreçte sosyal destek sağlamak amacıyla boşanma veya sonraki süreçte bu çocuklara yönelik bir psikoeğitim programı rehber öğretmenler/ psikolojik danışmanlar tarafından uygulanabilir.
- ✓ Boşanmış aile çocuklarında arkadaş desteğinin önemli olmasından dolayı; okullarda rehber öğretmenler veya sınıf rehber öğretmenleri tarafından boşanmış

aile çocukları arkadaş desteğini geliştirebileceği sosyal etkinlik, spor ya da okul kulüp çalışmalarına yönlendirilebilir.

- ✓ Boşanan ailelerde çocukların akademik başarı düşüşü ve duygusal problemler yaşadıkları konusunda okullarda öğretmenler bilgilendirilerek, bu problemlere erken müdahale etmek adına okul rehberlik öğretmeni ve sınıf rehber öğretmeni işbirliği ile bütün boşanan aile çocuklarının rutin bir süre izlem sürecinde tutulması ile ilgili bir çalışma yapılarak buna yönelik bir izlem formu oluşturulabilir.

Politika Belirleyicilere Yönelik Öneriler

- ✓ Boşanma için mahkemeye başvuran aileler için ihtiyaç duydukları durumlarda başvurabilecekleri rutin bir sistem oluşturularak psikolojik danışman/ psikolog veya aile danışmanına yönlendirme yapılabilir.
- ✓ Türkiye’de boşanma oranlarının giderek arttığı dikkate alındığında her geçen gün daha fazla ailenin boşanma sürecine girdiği ve özellikle o ailelerdeki çocukların duygusal, akademik, ekonomik problemler yaşayacağı düşünüldüğünde hem eşler hem de çocuklar için “sağlıklı boşanma” ile ilgili psikoeğitim programları hazırlanarak eşler ve çocukların bu eğitim sürecine dahil edilmeleri sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Ağyar, H. (2017). *Boşanmış ve boşanmamış ebeveyne sahip ortaokul öğrencilerinin akılcı olmayan inanç ve depresyon ilişkisinde ruminasyonun aracı rolü*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2014). *Türkiye boşanma nedenleri araştırması*. Ankara: Çizge Tanıtım ve Kırtasiye Ltd. Şti.
- Akçayır, M. (2014). *Meme kanserli kadınların strese bağlı gelişimleri ile eş varlığı ve evlilik uyumları ilişkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akıntürk, T. ve Ateş Karaman, D. (2013). *Türk medeni hukuku, aile hukuku*. İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Akoğlu, Ö. A. ve Küçükkaragöz, H. (2018). Boşanma nedenleri ve boşanma sonrasında karşılaşılan güçlüklerle ilişkin bir araştırma: izmir ili örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 29(1), 153-172.
- Akyüz, M. (2017). *Meme kanseri tanılı hastalarda, dindarlık düzeyi ile psikolojik dayanıklılık ve travma sonrası büyüme arasındaki ilişkinin araştırılması*. Yayınlanmamış doktora tezi. İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi, Malatya.
- Altunkaya, E. (2010). *Anne babası boşanmış ilköğretim öğrencilerinin okul-aile ve sosyal ortamlarda yaşadıkları problemlere ilişkin görüşler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Amato, P. R, Loomis, L.S. ve Booth, A. (1995). *Parental divorce, marital conflict and offspring wellbeing during early adulthood*. *Social Forces*, 73(3), 895-915.
- Amato, P. R. (2010). Research on divorce: continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 650-666. DOI:10.1111/j.1741-3737.2010.00723.x
- Amato, P. R. ve Sobolewski, J. M. (2001). The effects of divorce and marital discord on adult children's psychological well-being. *American Sociological Association*, 66(6), 900-921.
- Amerikan Psikoloji Birliği (2013). *Ruhsal bozuklukların tanıs ve sayımsal el kitabı* (çev. E. Köroğlu). Ankara: HYB Yayınları. (Eserin orijinali 2013'te yayımlandı).
- Aydın, O. (2009). *Boşanma sürecinde velayet ile ilgili anlaşmazlık yaşayan ebeveynlerin çocuklarına ilişkin düşünceleri ve çocukların boşanmaya uyum düzeylerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Baum, N., Rahav, G. ve Sharon, D. (2005). Changes in the self-concepts of divorced women. *Journal of Divorce and Remarriage*, 43(1-2), 47-67.
- Bernstein, M. ve Pfefferbaum, B. (2018). Posttraumatic growth as a response to natural disasters in children and adolescents. *Current Psychiatry Reports*, 20(37). <https://doi.org/10.1007/s11920-018-0900-4>.
- Bilgiç, S. (2011). *Travma sonrası stres bozukluğu ve akut stres bozukluğu ile uyum bozukluğunun klinik açıdan karşılaştırılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi, Eskişehir.
- Bojuwoye, O. ve Akpan, O. (2009). Personal, familial and environmental perspectives in children's reactions to parental divorce in south africa. *Journal of Family Studies*, 15, 260-273.

- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2018). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Büyükşahin, G. (2009). *Boşanmış ve boşanmamış (tam) ailelerden gelen 11-13 yaş arası çocukların anne baba tutumlarını algılama biçimlerinin sosyal uyum düzeyleri ile ilişkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Calhoun, L.G., Cann, A., Tedeschi, R. G. ve McMillan, J. (2000). A Correlational test of the relationship between posttraumatic growth, religion, and cognitive processing. *Journal of Traumatic Stress, 13*(3), 521-527.
- Calhoun, L. G. ve Tedeschi, R. G. (1998). Beyond recovery from trauma: implications for clinical practice and research. *Journal of Social Issues, 54*(2), 357-371.
- Calhoun, L. G. ve Tedeschi, R. G. (1999). *Facilitating posttraumatic growth: a clinician's guide*. New York: Routledge
- Can,, Y. ve Aksu, N. B. (2016). Boşanma sürecinde ve sonrasında kadın. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 15*(58), 888-902. DOI:10.17755/esosder.25593
- Creswell, W. J. (2014). *Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Selçuk Beşir Demir (Çev. Editörü). Ankara: Eğiten Kitap.
- Creswell, W. J. (2016). *Nitel araştırma yöntemleri: beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir (Çev. Editörü). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Cropley, A. J. (2002). *Qualitative research methods: a practice oriented introduction for students of psychology and education*. Riga: Zinātne.
- Cryder, C.H., Kilmer, R.P., Tedeschi, R.G. ve Calhoun, L.G. (2006). An exploratory study of posttraumatic growth in children following a natural disaster. *Amerikan Journal of Orthopsychiatry, 76* (1), 65- 69.
- Çeçen Eroğul, A. R. ve Dingiltepe, T. (2012). Parçalanmış ve tam aileye sahip ergenlerin yaşam doyumu düzeyleri ile yaşam kalite düzeylerinin karşılaştırılması. *İlköğretim Online, 11*(4), 1077-1086
- Demir, B. S. (2014). *Eğitim araştırmaları nitel nicel ve karma yaklaşımlar*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Demir, S. A. ve Çelebi, Ş. G. (2017). Tek ebeveynli ailelerin sorunları: nitel bir araştırma. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 8*(13), 111-128.
- Demirci, E. (2016). *Anne babası boşanmış çocukların gözünden yaşadığı güçlükler: fenomenolojik bir çalışma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Dreman, S. (1991). Coping with the trauma of divorce. *Journal of Traumatic Stress, 4*(1), 113-121.
- Duffy, M. E., Thomas, C. ve Trayner, C. (2002). Women's reflections on divorce- 10 years later. *Health Care for Women International, 23*(6-7), 550-560. DOI: 10.1080/07399330290107313
- Duman, N. (2019). Travma sonrası büyüme ve gelişim. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, 4*(7), 178-184.
- D'Urso, A., Mastroyannopoulou, K. ve Kirby, A. (2017). Experiences of posttraumatic growth in siblings of children with cancer. *Clinical Child Psychology and Psychiatry, 22*(2), 301 – 317.

- Dürü, Ç. (2006). *Travma sonrası stres belirtileri ve travma sonrası büyümenin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi ve bir model önerisi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Eurostat Statics Explained (2019). File:crude divorce rate, selected years 1960-2017. web:[https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=file:crude_divorce_rate,selected_years_1960-2017\(per_1_000_persons\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=file:crude_divorce_rate,selected_years_1960-2017(per_1_000_persons).png) adresinden alınmıştır
- Furtado, D., Marcen, M. ve Sevilla, A. (2013). Does culture affect divorce? Evidence from european immigrants in the united states. *Population Association of America*, 50, 1013-1038. DOI: 10.1007/s13524-012-0180-2
- Ganey, N. (2017). *Mindfulness for middle school students coping with divorce: a group intervention*. Unpublished master's thesis. Saint Mary's College of California, USA.
- Gregson, J. ve Ceynar, M. L. (2009). Finding “me” again: women's postdivorce identity shifts. *Journal of Divorce & Remarriage*, 50(8), 564-582, DOI: 10.1080/10502550902970546
- Haselden, M. (2014). *Üniversite öğrencilerinde travma sonrası büyümeyi yordayan çeşitli değişkenlerin Türk ve Amerikan kültürlerinde incelenmesi: bir model önerisi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Helgeson, V. S., Reynolds, K. A. ve Tomich, P. L. (2006). A meta-analytic review of benefit finding and growth. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 74(5), 797-816. DOI: 10.1037/0022-006X.74.5.797
- Herman, J. (2019). *Travma ve iyileşme: şiddetin sonuçları ev içi istismardan siyasi teröre* (çev. T. Tosun). Literatür Yayınları. (Eserin orijinali 1992’de yayımlandı).
- Hetherington, E. M. (1989). Coping with family transitions: winners, losers, and survivors. *Society for Research in Child Development*, 60, 1-14.
- Hetherington, E. M., Stanley-Hagan, M., ve Anderson, E. R. (1989). Marital transitions: A child's perspective. *American Psychologist*, 44(2), 303-312. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.2.303>
- Hill, R. (1986). Life cycle stages for types of single parent families: of family development theory. source: family relations. *The Single Parent Family*, 1(35), 19-29.
- Hilton, J. M. ve Anderson, T. L. Characteristics of women with children who divorce in midlife compared to those who remain married. *Journal of Divorce & Remarriage*, 50(5), 309-329, DOI: 10.1080/10502550902766365
- Hopf, S. M. (2015). *Most children adjust to the negative effects of divorce*. Newyork: Greenhaven Publishing.
- Huurre, T., Junkkari, H. ve Aro, H. (2006). Long-term psychosocial effects of parental divorce a follow-up study from adolescence to adulthood. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 256(4), 256–263. DOI: 10.1007/s00406-006-0641-y
- Ilgar, M. Z. ve Coşgun-Ilgar, S. (2013). Nitel bir araştırma deseni olarak gömülü teori (temellendirilmiş kuram). *İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 197-247.
- Jieling, C. ve Xinchun, W. (2017). Post-traumatic stress symptoms and post-traumatic growth among children and adolescents following an earthquake: a latent profile analysis. *Child and Adolescent Mental Health* 22(1), 23–29. doi:10.1111/camh.12175
- Joseph, S. (2009). Growth following adversity: positive psychological perspectives on posttraumatic stress. *Psychological Topics*, 18(2), 335-344.

- Kahraman, S. (2016). *Boşanma sonrasında genç-ebeveyn ilişkilerinin sürdürülmesi ve öğrencinin akademik başarısına etkisi (afyon ili örneği)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kaplan, S., Abay, H., Bükecik, E., Şahin, S., Arıöz Düzgün, A. ve Bay Karabulut, A. (2018). Türkiye’de yapılan çalışmalar bağlamında kadınlarda boşanmanın nedenleri (2000-2018): sistematik derleme. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 821-833. DOI: <http://dx.doi.org/10.21733/ibad.463456>
- Kasuto, M. (2017). *Boşanmış ailelerin çocuklarının boşanmamış ailelerin çocuklarına göre öz saygı ve ruh sağlığı değişkenlerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kavas, S. ve Hoşgör, A. G. (2010). “It is not a big deal, I can do it, too”: influence of parental divorce on professional women's marital experience in turkey. *Journal of Divorce & Remarriage*, 52(8), 565-585. DOI: 10.1080/10502556.2011.619902
- Kunz, J. (2001). Parental divorce and children's interpersonal relationships. *Journal of Divorce & Remarriage*, 34(3-4), 19-47. DOI: 10.1300/J087v34n03_03
- Larner, B. ve Blow, A. (2011). A model of meaning-making coping and growth in combat veterans. *Review of General Psychology*, 15(3), 187–197. DOI: 10.1037/a0024810
- Linley, A. ve Joseph, S. (2004). Positive change following trauma and adversity: a review. *Journal of Traumatic Stress*, 17(1), 11-21.
- Lucas, N., Nicholson, J. M. ve Erbaş, B. (2013). Child mental health after parental separation: The impact of resident/ non-resident parenting, parent mental health, conflict and socioeconomics. *Journal of Family Studies*, 19(1), 53–69.
- Maes, S. D., Mol, J. D. ve Buysse, A. (2011). Children’s experiences and meaning construction on parental divorce: a focus group study. *Childhood*, 19(2), 266 –279. DOI: 10.1177/0907568211421220
- May, R. (1950). The meaning of anxiety. *Journal of Clinical Psychology*, 6(4), 421-434.
- Mazor, Y., Gelkopf, M., Mueser, K. T. ve Roe, D. (2016). Posttraumatic growth in psychosis. *Frontiers in Psychiatry*, 7(202), 1-11. DOI: 10.3389/fpsy.2016.00202
- Milam, J. E., Ritt-Olson, A. ve Unger, J. B. (2004). Posttraumatic growth among adolescents. *Journal of Adolescent Research*, 19(2), DOI:10.1177/0743558403258273
- Milam, S. R. B. ve Schmidt, C. K. (2018). A mixed methods investigation of posttraumatic growth in young adults following parental divorce. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*, 26(2), 156-165. DOI: 10.1177/1066480718781518
- Moné, J. G., MacPhee, D., Anderson, S. K. ve Banning, J. H. (2011) Family members' narratives of divorce and interparental conflict: implications for parental alienation. *Journal of Divorce & Remarriage*, 52(8), 642-667. DOI: 10.1080/10502556.2011.619940
- Moos, R., ve Schaefer, J. (1993). Coping resources and processes: current concepts and measures. L. Goldberger ve S. Breznitz (Editörler). *Handbook of Stress* içinde (s. 127-141). New York: The Free Press.
- Morrill, E. F., Brewer, N. T., O’Neill, S. C., Lillie, S. E., Dees, E. C., Carey, L. A. ve Rimer, B. K. (2008). The interaction of post-traumatic growth and posttraumatic stress symptoms in predicting depressive symptoms and quality of life. *Psycho-Oncology*, 17, 948–953. DOI: 10.1002/pon.1313
- Nair, H. ve Murray, A. D. (2005). Predictors of attachment security in preschool children from intact and divorced families. *The Journal of Genetic Psychology*, 166(3), 245-63.

- Nazlı, S. (2013). *Aile danışmanlığı* (14. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Öngider, N. (2013). Boşanmış ve evli ailelerden gelen çocukların algıladıkları kabul-red düzeyleri ile psikolojik uyum düzeylerinin karşılaştırılması. *Klinik Psikiyatri*, 16, 164-174.
- Özdemir Doğan, G. (2017). *Çocuk hakları eğitiminde uzman sınıf öğretmenlerin perspektifinden etkili çocuk hakları eğitimi: anlayışlar ve uygulamalar*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Öztürk, S. (2006). *Anne-babası boşanmış 9–13 yaşlarındaki çocuklar ile aynı yaş grubundaki anne babası boşanmamış çocukların benlik saygısı ve kaygı düzeyleri ilişkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Öztürk Serter, G. (2018). *Yapılandırılmış oyun terapisine dayalı geliştirilen psiko-eğitim programının boşanmış aile çocuklarının depresyon ve uyum düzeyleri üzerine etkisi*. Yayımlanmamış doktora tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. (çev. M. Bütün ve S. B. Demir) Ankara: Pegem Akademi.
- Ramos, C. ve Leal, I. (2013). Posttraumatic growth in the aftermath of trauma: a literature review about related factors and application contexts. *Psychology, Community & Health*, 2(1), 43–54. doi:10.5964/pch.v2i1.39
- Rasheed, J. M., Rasheed, M. N. ve Marley, J. A. (2010). *Family therapy: models and techniques*. California: Sage Publishing.
- Salter, E. ve Stallard, P. (2004). Posttraumatic growth in child survivors of a road traffic accident. *Journal of Traumatic Stress*, 17(4), 335–340.
- Sancaklı, D. (2014). *Boşanmış annelerin ve çocuklarının boşanma sürecine ilişkin yaşantıları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sarısoy, G. (2012). *Travma sonrası büyümenin derecesinin ve travma sonrası büyümeyi yordayan etkenlerin meme kanseri hastalarında incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sayan Karahan, A. (2012). *Boşanma sonrası yaşama uyum*. Yayımlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Schafer, J.A. ve Moos, R.H. (1992). Life crises and personal growth. B.N. Carpenter (Editör). *Personal Coping, theory, research, and application* içinde (s. 149-170). Westport, CT: Praeger.
- Schaefer, J. A. ve Moos, R.H. (1998). The context for posttraumatic growth: Life crises, individual and social resources, and coping. R. G. Tedeschi, C.L. Park, and L.G. Calhoun (Editörler). *The LEA series in personality and clinical psychology, posttraumatic growth: positive changes in the aftermath of crisis* içinde (s. 99-125). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Sharp, L., Redfearn, D., Timmons, A., Balfe, M. ve Patterson, J. (2018). Posttraumatic growth in head and neck cancer survivors: Is it possible and what are the correlates?. *Psycho-Oncology*. 27(6), 1517–1523.
- Şahin, S. (2015). *Boşanmış ailelerden gelen okul öncesi dönem çocuklarının sosyal becerileri ve akran ilişkilerinin incelenmesi*. Yayımlanmamış doktora tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

- Şentürk Aydın, R. (2013). *Yaşam becerileri psikoeğitim programının boşanmış aile çocuklarının uyum düzeylerine etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Şentürk, Ü. (2006). *Parçalanmış aile çocuk ilişkisinin sebep olduğu sosyal problemler (malatya uygulaması)*. Yayımlanmamış doktora tezi. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Şentürk, Ü. (2012). Parçalanmış aile çocuklarının eğitimdeki başarı/başarısızlık durumu (malatya örneği 2006). *Sosyal Politika Çalışmaları*, 7(29), 105-126.
- Størksen, I., Thorsen, A. A., Øverland, K. ve Brown, S. R. (2012). Experiences of daycare children of divorce, *Early Child Development and Care*, 182(7), 807-825. DOI: 10.1080/03004430.2011.585238
- Substance Abuse and Mental Health Services Administration (2014). Treatment Improvement Protocol (TIP) Series, No. 57: Trauma-Informed Care in Behavioral Health Services. Rockville.
- Taylor, R. ve Andrews, B. (2009). Parental depression in the context of divorce and the impact on children. *Journal of Divorce and Remarriage*, 50(7), 472-480. <https://doi.org/10.1080/10502550902970579>
- TDK (2011). *Güncel Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tedeschi, R. G. ve Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1-18.
- Tedeschi, R. G. ve Calhoun, L. G. (2010). *Facilitating Posttraumatic Growth: A Clinian's Guide*. New York: Routledge
- Tedeschi, R. G., Park, C. L. ve Calhoun, L. G. (1998). *Posttraumatic growth: positive changes in the aftermath of crisis*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Thomas, C. ve Ryan, M. (2008). Women's perception of the divorce experience: a qualitative study. *Journal of Divorce and Remarriage*, 49(3-4), 210-224. DOI: 10.1080/10502550802222394
- Tüfekçi, S. (2011). *Trafik kazası geçirmiş kişilerin dünyaya ilişkin varsayımları, travma sonrası stres belirtileri ve travma sonrası gelişim düzeylerinin incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- TÜİK (2009). *Evlenme ve boşanma istatistikleri*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK (2018). *Evlenme ve boşanma istatistikleri*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK (2019). Evlenme sayısı, kaba evlenme hızı, boşanma sayısı ve kaba boşanma hızı. <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden alınmıştır.
- Türkarşlan, N. (2007). Boşanmanın çocuklar üzerine olumsuz etkileri ve bunlarla başetme yolları. *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*, 3(11), 99-108.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Güncel Türkçe Sözlük*. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5beb33cebbf389.04921498 adresinden alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982). Resmî Gazete (9/11/1982). Sayı: 17863.
- Türk Medeni Kanunu (2001). Resmi Gazete (8/12/2001). Sayı : 2460

- Unified Lawyers (2017). Divorce rate by country: the world's 10 most and least divorced nations. <https://www.unifiedlawyers.com.au/blog/global-divorce-rates-statistics/> adresinden alınmıştır.
- Vural, G. (2015). *Ebeveyn kaybı yaşamış çocuk ve ergenler ile ebeveynleri boşanmış çocuk ve ergenlerin travmatik yaşantılarının karşılaştırılması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Wang, C. T. L. ve Schofer, E. (2018). Coming out of the penumbras: world culture and cross-national variation in divorce rates. *Social Forces*, 97(2), 675–704. DOI: 10.1093/sf/soy070
- Yalom, I. D. (2011). *Varoluşçu psikoterapi*. (Çev. Zeliha İyidoğan Babayiğit). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yörükoğlu, A. (2008). *Çocuk Ruh Sağlığı*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Zoellner, T. ve Maereker, A. (2006). Posttraumatic growth in clinical psychology- a critical review and introduction of a two component model. *Clinical Psychology Review*, 26, 626-653. doi:10.1016/j.cpr.2006.01.008

EKLER

Ek 1. Öğrenci Görüşme Formu

1.Aile senin için ne anlama geliyor?	
2.Boşanma senin için neyi ifade ediyor? Genel olarak boşanmaya nasıl bakıyorsun?	
3.Anne ve babanın boşanma kararını ilk, nasıl ve kimden öğrendin? Bunu nasıl karşıladın?	
4. Anne-baban boşandıktan sonra hayatında ne gibi değişiklikler oldu?	
5. Boşanma gerçekleştikten sonraki zaman diliminde başa çıkmanı gerektiren güçlükler yaşadın mı? Eğer yaşadıysan nasıl başa çıktın? Sorunların üstesinden nasıl geliyorsun?	
6. Boşanma gerçekleştikten sonraki zaman diliminde kendinde hangi olumlu değişiklikleri farkettiler?	
7.Geliştirdiğin güçlü yönlerini boşanmanın etkileriyle baş etmede nasıl kullandın?	
8.Bu süreç sana ne öğretti? Böyle bir süreci başka biri yaşıyor olsaydı tecrübelerinden ona ne aktarırdın?	

Ek 2. Milli Eğitim Bakanlığı Araştırma İzni

Evrak Tarih ve Sayısı: 06/03/2019-E.13198

T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

Sayı :71584433-044/
Konu :Anket izin onayı (Kübra YANAR)

Sayın Prof. Dr. Tahsin İLHAN
Rehberlik ve Psikolojik Danışma Anabilim Dalı Başkanı

İlgi : Öğrenci İşleri Şube Müdürlüğü; 04/03/2019 Tarihli, 12776 sayılı yazı.

Anabilim Dalınız Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim dalı yüksek lisans öğrencisi Kübra YANAR'ın, Prof.Dr.Tahsin İLHAN danışmanlığında hazırlamış olduğu tez çalışması kapsamında [REDACTED] İl Valiliğinden talep etmiş olduğu anket izin onayının uygun olduğuna ilişkin ilgi yazı ve eki yazımız ekinde gönderilmiştir.

Gereğini bilgilerinize rica ederim.

Doç. Dr. Kerem KILIÇER
Enstitü Müdürü

EK :
İlgi yazı ve ekleri (3 sayfa)

DAĞITIM
Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı
Başkanlığına
Prof. Dr. Tahsin İLHAN

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Taşlıçiftlik Kampüsü Eğitim Fakültesi Ayrıntılı bilgi için irtibat: N.Karslıgil Memur
Kat:1
Tel: 0 (356) 2521616 Faks: 0 (356) 2521609
E-Posta: ebilen@gop.edu.tr Elektronik ağı: http://ebilen.gop.edu.tr

Ek 3. Veli Onam Formu

Sayın Veli;

Çocuğunuzun katılacağı bu çalışma, Boşanmış Aile Çocuklarında Olumsuz Yaşantılar Sonrası Büyüme Faktörlerinin İncelenmesi adıyla, 24/2/2019-30/8/2019 tarihleri arasında yapılacak bir araştırma uygulamasıdır.

Araştırmanın Hedefi: Boşanmış aile çocuklarının boşanma sürecindeki destek kaynaklarını ve güçlü yönlerini ölçmektir. Araştırma Uygulaması: Görüşme şeklindedir.

Araştırma T.C. Milli Eğitim Bakanlığı'nın ve okul yönetiminin de izni ile gerçekleştirilmektedir. Araştırma uygulamasına katılım tamamıyla gönüllülük esasına dayalı olmaktadır. Çocuğunuz çalışmaya katılıp katılmamakta özgürdür. Araştırma çocuğunuz için herhangi bir istenmeyen etki ya da risk taşımamaktadır. Çocuğunuzun katılımı **tamamen sizin isteğinize bağlıdır**, reddedebilir ya da herhangi bir aşamasında ayrılabilirsiniz. Araştırmaya katılmama veya araştırmadan ayrılma durumunda öğrencilerin akademik başarıları, okul ve öğretmenleriyle olan ilişkileri etkilemeyecektir.

Çalışmada öğrencilerden kimlik belirleyici hiçbir bilgi istenmemektedir. Cevaplar tamamıyla gizli tutulacak ve sadece araştırmacılar tarafından değerlendirilecektir.

Uygulamalar, genel olarak kişisel rahatsızlık verecek sorular ve durumlar içermemektedir. Ancak, katılım sırasında sorulardan ya da herhangi başka bir nedenden çocuğunuz kendisini rahatsız hissederse cevaplama işini yarıda bırakıp çıkmakta özgürdür. Bu durumda rahatsızlığın giderilmesi için gereken yardım sağlanacaktır. Çocuğunuz çalışmaya katıldıktan sonra istediği an vazgeçebilir. Böyle bir durumda veri toplama aracını uygulayan kişiye, çalışmayı tamamlamayacağını söylemesi yeterli olacaktır. Anket çalışmasına katılmamak ya da katıldıktan sonra vazgeçmek çocuğunuza hiçbir sorumluluk getirmeyecektir.

Onay vermeden önce sormak istediğiniz herhangi bir konu varsa sormaktan çekinmeyiniz. Çalışma bittikten sonra bizlere telefon veya e-posta ile ulaşarak soru sorabilir, sonuçlar hakkında bilgi isteyebilirsiniz. Saygılarımızla,

Araştırmacı :KÜBRA YANAR

İletişim bilgileri :kubrayanar91@gmail.com

*Velisi bulunduğum sınıfı numaralı öğrencisi
.....'in yukarıda açıklanan araştırmaya katılmasına izin veriyorum.
(Lütfen formu imzaladıktan sonra çocuğunuzla okula geri gönderiniz*).*

.../.../.....

İsim-Soyisim İmza:

Veli Adı-Soyadı :

Telefon Numarası :

Ek 4. Öğrenci Görüşmesi Bilgilendirilmiş Onam Formu

BOŞANMIŞ AİLE ÇOCUKLARINDA OLUMSUZ YAŞANTILAR SONRASI BÜYÜME FAKTÖRLERİNİN İNCELENMESİNE YÖNELİK YAPILAN ÖĞRENCİ GÖRÜŞMESİ ONAM FORMU

Araştırmanın Amacı: Boşanmış aile çocuklarının boşanma sürecine uyumunda etkili olan faktörlerin ve bu çocukların güçlü yönlerinin incelenmesi.

Tarih: __/__/2019

Cinsiyeti: K () E ()

Giriş

Sayın Katılımcı,

Bu çalışma Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü yüksek lisans tez danışmanı Prof. Dr. Tahsin İLHAN ve yüksek lisans öğrencisi Kübra YANAR tarafından yürütülmektedir. Bu araştırmanın amacı, boşanmış aile çocuklarının boşanma sonrası uyum sürecindeki destek kaynaklarını ve güçlü yönlerini incelemektir. Bu araştırma bilimsel bir amaçla yapılmaktadır ve katılımcılara maddi ve manevi herhangi bir zarar vermeyecektir. Araştırmada ve araştırma sonrası raporlarda katılımcıların bilgileri gizli tutulacaktır.

Bu araştırmaya katılmak tamamen isteğe bağlıdır. Katıldığınız takdirde çalışmanın herhangi bir aşamasında herhangi bir sebep göstermeden onayınızı çekmek hakkına da sahipsiniz. Araştırma ile ilgili ek bilgi ya da araştırma sonrası bu çalışma dolayısıyla ortaya çıkabilecek problemlerle ilgili yardım almak istediğiniz takdirde araştırma sorumlusu ile kubrayanar91@gmail.com adresinden iletişime geçebilirsiniz. Eğer bu araştırmaya katılmayı kabul ediyorsanız, lütfen formu imzalayınız. İmzalı form kâğıdının bir kopyasını isterseniz elde edebilirsiniz.

Katılıminız için teşekkür ederiz.

Katılımcı

Katılımcı

Velisi

Ek 5. Yazarın Özgeçmişi

Adı Soyadı	KÜBRA YANAR
Kişisel Bilgiler	Uyruğu: T.C. Doğum Tarihi ve Yeri: 1991/ Tokat
İletişim Bilgileri	E posta: kubrayanar91@gmail.com
Öğrenim Bilgileri	Ortaöğretim : 2005- 2009 Gazi Osman Paşa Lisesi Lisans: 2009- 2013 Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Yüksek Lisans: 2016- 2019 Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Bilim Dalı
İş Deneyimi	2013- 2018: Milli Eğitim Bakanlığı, Tokat İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Tokat, Pazar, Üzümlüören Ortaokulu Rehberlik Öğretmeni 2018-halen: Milli Eğitim Bakanlığı, Tokat İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Tokat Rehberlik ve Araştırma Merkezi Rehberlik Öğretmeni